

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

dtm
V1173

1999

ՀՌՈՎՄԱՅ

ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԸ

ԿԱՄ

ԻՆՉ ՊԵՏԻ Է ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԽՆԴԻՐՈՅՆ ՎՐԱՅ

ՏԱՄՆՈՒՈՒԹ ՀԱՐՑՈՒՄ—ՊԱՏԱՍԻԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՇՈՎՍԷՓ ԳԱՅԱՖԵԱՆ

ՔԻԻՐՔՃԻԻ ԽԱՆ ԹԻԻ 26

— 1871 —

Աս համառօտ գրուածս կ'ուղղեմ ողջամբս ,
արդարասէր ու անկողմնակալ կարդացողներուս :
Աչքէ անցուցէք սա տողերս առանց նախապաշար-
ման , ճշմարտութիւնը զձեզ կը համոզընէ , սուտ
փիլիսոփայութիւնը կը հարկադրի լռել . — Այս
օրերս ամէն մարդ Հռովմայ Բահանայապետին
վրայ կը խօսի :

37 1975

Գ 1173 - 60

ՀՈՌՎՄԱՅ

Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ա Պ Ե Տ Ը

ԿԱՄ

Ի՞ՆՁ ՊԵՏՔ Է ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԽՆԴՐՈՅՆ ՎՐԱՅ

ՏԱՄՆՈՒՈՒԹ ՀԱՐՑՈՒՄ—ՊԱՏԱՍԻԱՆ

1. Ի՞ՆՁ Է Քահանայապետը :

Քահանայապետը քրիստոնէական կրօնից գլուխն է: Կրօնը մի մինակ գլուխ ունի, որն որ է Քրիստոս Տէրն մեր երկինքը. բայց աս աներեւոյթ գլուխը՝ երկրի վրայ երեւելի տեղապահ մը, փոխանորդ մը, իր հոգեւորական գերագոյն իշխանութեանը գործակատար մ'ունի: Քրիստոսի Տեառն մերոյ աս փոխանորդը, Աստուծոյ աս տեղապահը, քրիստոնէական կրօնից աս Ծայրագոյն հայրապետը՝ Քահանայապետն է, Հռոմայ Եպիսկոպոս, Սրբոյն Պետրոսի յաջորդ: Եկեղեցին՝ Աստուծոյ բանակն է, որն որ արքայութիւնը գրաւելու համար կը պատերազմի: — Ինչպէս որ մեծ պատերազմի մը մէջ զօրաց գնդերը թէպէտեւ վերին հրամանատարի, սպարապետի մը առաջնորդութեան տակ կը զինուորին, բայց բուն իսկ ճշմարիտ գլուխնին կայսրը կամ թագաւորն է, թէպէտ բանակէն հեռու, այսպէս ալ քրիստոնեայնեքը՝ թէպէտեւ երկրի վրայ Քահանայապետէն կ'առաջնորդուին, կը կառավարուին ու կը դատուին հոգեւորապէս, բայց իրենց հնազանդութիւնն ու հրատաակութիւնը՝ Քրիստոսի Տեառն մերում միայն, Աստուծոյ

միայն եղած կը սեպուի : Քահանայապետին իշխանութիւնը՝ ֆրիատուսի իշխանութիւնն է , Քահանայապետի վարդապետութեանց անսխալութիւնը՝ ֆրիատուսի Տեառն մերոյ Աստուածային անսխալութիւնն է (1) : Երբոր ուրեմն մենք Քահանայապետին առջև ծունկի վրայ դալով ստքը կ'ուղենք պագնել , իրեն օրհնութիւնն ընդունելու , ու մեր որդիական մեծարանքը անոր ցուցնելու համար , ասով չէ թէ մենք մարդու մ' առջև խոնարհած կ'ըլլանք , հապա Յիսուսի ֆրիատուսի Տեառն մերոյ առջև ծունկ կրկնած ու խոնարհութիւն ցուցրոյած կը համարուինք : — Ուստի ինչ որ Քահանայապետին՝ իբրև եկեղեցւոյ գլխուն՝ կը պատահի բարի կամ չար , ամէն քրիստոնեայներուն , ամէն ուղղափառներու միանգամայն պատահած կը սեպուի . անոր համար պէտք չէ զարմանալ երբոր տեսնելու ըլլանք թէ՛ ժամանակիս քրիստոնեայները հիմայ մեծաւ եռանդեամբ աս նիւթերուս կը դբաղին , ու անդադար Քահանայապետին վրայ կը խօսին :

2. Աւետարանի մէջ Քահանայապետին վրայ խօսք կայ :

Աւետարանը Սուրբ Երրորդութեան անունը չիտար , բայց ստէպ ու շատ ճշգրտութեամբ Սուրբ Երրորդութեան վրայ կը խօսի : Նմանապէս՝ Աւետարանը Քահանայապետին ալ անունը չիտար , բայց շատ տեղ Քահանայապետի իշխանութեան ու անոր աստուածային առաքելութեանը վրայ կը խօսի խիստ բացայայտ կերպով : — Ո՛վ չ'ըլտեր Ս. Մատթէոսի Աւետարանին (Գլ. ԺԶ.) սա հռչակաւոր յօդուածը , ուր ֆրիատուս Տէրն մեր զՍ. Պետրոս Առաքեալը՝ եկեղեցւոյ տիեզերական գլուխ , ու ամբողջ քրիստոնեական ընկերութեան՝ հիման քար դրած է . «Եւ ես քեզ ասեմ , զի դու ես վէմ , եւ ի վերայ այդը վիմի «չինեցից զեկեղեցի իմ , և դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահա-

(1) «Սի'մոն , Սի'մոն , ահա սատանայ խնդրեաց զձեզ խարբալել իբրև դցորեան , այլ ես աղաչեցի վասն քո , զի մի՛ սլակասեսցեն հաւատքո , և դու երբեքն դարձցիս , և հաստատեսցես զեղբարս քո » : Առկ . ԻԲ . 31—32 : — Տիեզ . Ժող . Առախկ . Նխտո Գ . Սահմանադր . Հաւ . Ա . Գլ . Գ . Համ անտալ . Վարդապետ . Քահանայապետին Հրոմայ :

« րեացեն : Եւ տայ թեղ զխականս աշխարհութեան երկնից , եւ զոր
« միանդամ կապեացես յերկրի , եղիցի կապեալ յերկինս , եւ զոր
« արձակեացես յերկրի , եղիցի արձակեալ յերկինս » : Աս աստուածա-
ծային խոստումը բնաւ մեկնութեան չկարօտիր : Նոյնը կենա-
րարին յարութենէն քանի մ' օր ետքը , դարձեալ աստուածա-
յին բերնով , Յովհաննու Աւետարանին (ԻՍ) սա որոշ խօսքերու-
վը նորէն կրկնուեցաւ . « Արածեա՛ զդառինս իմ . արածեա՛ զոչ-
խորս իմ » :

Ուրեմն Ս. Պետրոս Առաքեալը Քրիստոսէ Տեառնէ մերմէ
եկեղեցւոյ հիման քարը դրուած է , ու հաւատացեալ ժողո-
վուրդներու ու Եպիսկոպոսներու՝ Հալուապետ , Ծայրագոյն հո-
գեւոր գլուխ քրիստոնեայ հասարակութեան , ու դերագոյն դոր-
ծագիր իշխան Աստուծոյ ամենակարողութեանն ընտրուած է : Ուս-
տի Սրբոյն Պետրոսի աստուածաւանդ իշխանութիւնը ոչ ոք կըր-
նայ ուրանալ : Աւասիկ սա իշխանը՝ Սուրբ Պետրոսը՝ Քահանա-
յապետն է : — Սուրբ Պետրոս՝ իբրև մարդ՝ մեռաւ . բայց իբ-
րև Քահանայապետ՝ դեռ կ'ապրի , ու պիտ'որ ապրի միշտ Հը-
ռոմի եպիսկոպոսներուն , այսինքն՝ իր յաջորդներուն օրովը :

3. Ուրեմն մինչուկ աշխարհիս կատարածը միշտ Քահանայա-
պետ մը պիտ'որ դռնաւի :

Այն . մինչուկ աշխարհիս կատարածը , ու սա պատճառիս
համար : Երբոր Քրիստոս Տէրն մեր իր եկեղեցւոյն ապաւրեց
որ՝ Աւետարանը ամէն աղղերուն քարոզէ , հանդիսական կեր-
պով ըսաւ իրեն թէ՛ մինչուկ աշխարհիս կատարածը ես թեղի
հետ եմ (Մատթ . իր . 20) : Ինք Տէրը խոստացաւ սա , որուն խօս-
քը բնաւ գետին չ'կնար : Ուրեմն ուղղափառ եկեղեցին , Սրբ-
ոյն Պետրոսի ու միւս առաքելոց եկեղեցին այնչափ պիտ'որ
տեւէ , որչափ աշխարհս կը տեւէ , ու որովհետեւ Քահանայա-
պետը եկեղեցւոյն աիեղերական գլուխն է , ուրեմն Քահանա-
յապետը այնչափ կը տեւէ , որչափ եկեղեցին :

Քահանայապետը եկեղեցւոյն կենաց այնչափ հարկաւոր է ,
որչափ հարկաւոր է գլուխը մարմնոյն կենացը : — Թէ կը դադ-
րի Քահանայապետը , կը դադրի եկեղեցին ալ — թէ կը դադրի

եկեղեցին, կը դադրի կրօնն ալ — թէ կը դադրի կրօնը, կը դադրի մարդկային ընկերութիւնն ալ — ըսածէս տարբեր չկրնար ըլլալ . . . Սատուած այսպէս կարդադրած է :

Ուրեմն մինչուկ աշխարհիս կատարածը ֆաճանայապետ մը պիտոր ըլլայ միշտ, մինչուկ Նեոին դալուստը : Պիտս Թ. ԵԵԴ պիտոր մեռնի, բայց ֆաճանայապետը պիտոր չմեռնի :

4. կրնայ ամէն մարդ ֆաճանայապետ ըլլալ :

Աս նկատմամբ եկեղեցիէն աւելի ազատական չկայ, ու չի կրնար ըլլալ : Աս մեծ ու Սատուածային միապետութեան քաղաքացիները կրնան ամենքն ալ կոչուիլ նոյնը կառավարելու : Ամէն մարդ, ամէն մէկ քրիստոնեայ, որչափ որ ցած ու ստորին ազգատոհմէ ալ ըլլայ, ու որչափ աղքատ ՚ի ծննդենէ ըլլայ, կրնայ չէ թէ մինակ քաճանայ, այլեւ Եպիսկոպոս, Արքեպիսկոպոս, կարդինալ ու ֆաճանայապետ ըլլալ :

Ու ասիկայ չէ թէ մինակ մտայ ազուոր տեսութիւն մըն է, հապա նաեւ կրօնին իրական գործածութիւնն է, հռչակեալ ու ամենածանօթ սոխորութիւնն է, ու պատմութեան մէջ շատ տեղ իր երաշխաւորութիւնն ունի : Հոս արժանաւորութեան մինակ միտ կը դրուի . ո՞վ, ո՞ւսկից, ի՞նչ ունի չունի՝ անոր չի նայուիր : Մեր 259 ֆաճանայապետաց մէջ հարիւրէն աւելին հասարակ ժողովրդեան ստորին դասէն յայն պատիւ բարձրացած է, ու մինակ փոքրագոյն մասը կը վերաբերի ընկերութեան բարձրագոյն աստիճաններուն : Գրիգոր ԶԺ. Պիտս Թ. ին նախորդը, աղքատ տնէ էր : Մեծն Սեատոս Ե. իր ազայութեան ատեն հօտեր կ'արածեր : Կեղեատինոս Ե. խոնարհ կրօնաւոր մըն էր, ու շատ մ'ուրիշներն ալ աս բանիս մէջ կը նմանէին առջի ֆաճանայապետին, Գալիլեայի ձկնորսին : Մեր Եպիսկոպոսներուն չորսէն երեքը, գուցէ ալ աւելին՝ իրենց ցեղին նկատմամբ՝ միջակ քաղաքացւոյ աստիճանին կը վերաբերին, ու շատերն ալ աղքատ ուամկին դասուն : Գաղղիացի երեւելի կարդինալ Արքեպիսկոպոսներէն մէկը շատ սիրով կը խօսէր իր գեղին վրայ, ու ան ջրաղացքին վրայ, ուր որ մինչուկ իր քսաներորդ տարին ծառայած էր : Այսպիսիներ են մեր եկեղեցական իշխաններէն

ուրիշ շատերն ալ, որոնց վրայ պարապ տեղ հպարտութեան բիծ
կը քսեն ասելութիւնն ու տղիտութիւնը : Եթէ Հնդիկ քուրմե-
րու ցեղին (caste) չի նմանող բան մը կայ աշխարհիս վրայ, մեր
ուղղափառ Քահանայութիւնն է . չիկայ բան մը որն որ քրիս-
տոնէական ժողովրդեան ամէն աստիճաններէն այնչափ խառ-
նուրդ ունենայ մէջը՝ ինչպէս քահանայները, Եպիսկոպոսներն
ու Քահանայապետները : Ատուած՝ որն որ զաղքատս կը սիրէ,
ու մէկու մը աչառութիւն չ'ըներ, իր հաւատարիմներէն ամէն
մէկուն կարելի ըրած է Ս. Եկեղեցւոյ ամենարարձր աստիճան-
ներուն ալ հասնելու : Դարձեալ կը կրկնեմ՝ բոլոր աշխարհիս
մարդիկը կրնան Քահանայապետ ըլլալ, Կիկեբէն զատ : Այն ծաղ-
րական առասպելը թէ՛ Յովհաննա անունով Քահանայապետուհի
մը եղած ըլլայ ատենօք, ինչպէս որ բողոքական պատմագիր-
ները երբեմն ջանացեր էին հաւտացնել տալու, շատոնց նոյն
իսկ բողոքականներէն սրտի զայրուցով մերժուած է : Ուրիշ տեղ
Քահանայապետուհի չի գտնուիր՝ բայց միայն յԱնգղիա : Յով-
հաննէս Ը. Քահանայապետին այս մականունը տուած էին աս-
տեն մը՝ իրեն տկարութիւնը ծաղրելու համար, իսկ ետքէն
ամպարիշտ մատենագիրները աս անվայել խաղն իւր ընելով ան-
կէ մահառիթ դէնք մը շինեցին Եկեղեցւոյ ու Քահանայապե-
տութեան դէմ :

Յ. Ինչո՞ւ համար Քահանայապետը աշխարհական իշխան,
այսինքն՝ թագաւոր ալ է, որն որ չի վայելը . վասն զի ինք՝
Քրիստոսի Տեառն մերոյ փոխանորդն է, որն որ ըսաւ . « Իմ ար-
քայութիւն չէ յայսմ աշխարհէ » (Յ. Բ. ԺԸ. 36) :

Այո՛, Տէրն մեր ըսաւ . « Իմ թագաւորութիւնս աս աշխարհ-
քէս չէ » . բայց աղէ խաղը թող տալով սա ծանրակշիռ խօսքե-
րուն իմաստին միտ դնենք : — Ռամկաց բերանը՝ աս խօսքիս
զանազան մեկնութիւններ կը դրուին, ու գրեթէ միշտ ծուռ
իմաստով : Քրիստոս Տէրն մեր ըսաւ . Ἡ βασιλεια ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Regnum meum non est de hoc mundo . այսինքն
Իմ թագաւորութիւնս ասկից չէ, աս աշխարհքէս չի ծագելը,
այլ երկինքէն կ'իջնայ, ու դուն, սի Պիղատոս, դուն որ ին-

ձի հարցում կ'ընեն, շատ կը սխալիս կարծելով որ իմ թագաւորութիւնս ալ առ քու կայսերոյ թագաւորութեանը կը նմանի: Ո՛չ, իմ թագաւորութիւնս երկնաւոր է, հողեւոր է, դերը նական է. ու իմ թագաւորական պատիւս՝ Աստուածական: — Բայց ո՞ւր տեղ լուած կամ տեսնուած է թէ՛ Քրիստոս Տէրն մեր ըսած ըլլայ, իմ թագաւորութիւնս առ աշխարհքիս վրայ չէ, կամ՝ ես աշխարհքիս վրայ թագաւորութիւն չունիմ, թագաւոր չեմ: Քրիստոսի թագաւորութիւնը, որն որ է իր եկեղեցին, առ երկրիս վրան է, թէպէտ և երկնաւոր ծագում, ու երկնաւոր վախճան ունի: Իր թագաւորութիւնը ուրեմն, զորն որ իր փոխանորդին թողած է, թէպէտ և առ աշխարհքէս չէ, բայց առ աշխարհքիս վրան է: — Հոս խօսքը, այն, ժամանակաւոր կամ աշխարհական իշխանութեան վրայ չէ. սակայն առ առ երեսս բարեպաշտական ու աւետարանական առարկութիւններն ալ շուտով դետին կ'իջնայ, թէ որ մէյ մը նոյն իսկ բնադրին ու մէկալ թարգմանութեանց խմատին աղէկ միտ դրուի: Որովհետեւ Քրիստոսի Տեառն մերոյ զրուցելէն թէ՛ իմ թագաւորութիւնս վերէն կ'իջնայ, կրնայ մէկը հետեւցընել թէ, ուրեմն առ թագաւորութիւնը չի կրնար հոս վարը ժամանակաւոր իշխանութենէ մը պաշտպանուիլ: Թէպէտ Քրիստոս Տէրն մեր առ սի յայտնի հրամայած ալ չըլլայ, չի կրնար դիւրաւ մակարերուիլ առ իր կամքը ընդհանուր պատմութեան այն աշխարհը չակ դէպքերէն, որովք բացայայտ կը ցուցուի թէ՛ նախախնամութիւնը մասնաւոր կերպով արամադրած ըլլայ որ, կոստանդիանոս Մեծին ատենէն սկսեալ՝ Քրիստոսի եկեղեցին թագաւորական ճոխութեամբ ալ երկրիս վրայ երեւելի ըլլայ:

Քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը՝ անոր հողեւորական իշխանութեանը հետ պէտք չէ բնաւ շփոթել, ինչպէս որ զգեստը պէտք չէ շփոթել անձին հետ՝ զորն որ նոյն զգեստը կը ծածկէ ու կը պահպանէ: — Քահանայապետներուն ուղղափառ թագաւորներէն աշխարհական իշխանութիւն մ'ընդունելը՝ հարկաւորութեան հետեւութիւն մըն էր, ինչպէս կը վկայէ դարձեալ պատմութիւնը. որովհետեւ իրենց Եպիսկոպոս-

սական պաշտօնին ազատ գործադրութիւնը՝ աս ինքնիշխանութիւնն ու անկախութիւնը կը պահանջէր բացարձակապէս, ապա թէ ոչ խեղճ ֆահանայապետները ամէն նկատմամբ ու ամէն դէպքի մէջ բռնաւորական հարստահարութեան ողբալի զոհերըն ըլլալու էին, ու իրօք ալ եղած էին ատեն մը: Ուստի նախախնամութեան ուղեւորը աշխարհական տէրութիւնը տրուեցաւ անոնց, որպէս զի իրենք զիրենք պաշտպանելու ձեռուրնին զէնք մը ունենան: — Ուրեմն ֆահանայապետները անոր համար թագաւոր են, որպէս զի աւելի ազատ ու աւելի կատարեալ եկեղեցական իշխան կարենան ըլլալ: Ասիկայ՝ երկուց իշխանութեանց չէ թէ շիտթութիւն, հասցա միաբանութիւնն է: Գլխաւորական իշխանութիւնը՝ հողեւորականն է անշուշտ. իսկ ժամանակաւորականը՝ յաւելուած մըն է մինակ. բայց այս յաւելուածը՝ ճիշդ զգեստի կը նմանի, որն որ անհրաժեշտ հարկաւոր է մարմնոյն:

6. Ֆահանայապետները ութ հարիւր տարիի չափ աշխարհական իշխանութիւն չունեցան. չէին կրնար հիմակ ալ չունենալ:

Անտարակոյս կրնային, ու իրենց հողեւորական իշխանութիւնը մինակ, որն որ անփոփոխելիաբար աստուածային է, կրնար փառօք մեծաւ յաղթող հանդիսանալ աս փորձութիւններուն մէջ ալ, ինչպէս մինչեւ հիմա այնչափ հալածանաց ատեններ յաղթանակած էր: Գրեթէ ութ հարիւր տարի, այն, ֆահանայապետները աշխարհական տէրութիւն չունեցան. առջի 300 տարիներու մէջ ամէնքն ալ մարտիրոսական մահուամբ մեռան, բայց ո՛վ չի տեսներ թէ՛ ասիկայ չէ թէ բնական կամ օրինական, այլ բռնական ճամբայ մըն էր: Մեծ հալածանքներէն ետքը իրերը այնպէս բերին որ՝ ֆահանայապետները Հռոմի գրեթէ իրական իշխողներն եղան, ու ասով թէպէտ իրենց վնասակար նախանձորդներուն ճնշումէն ազատեցան, բայց հիմակ ալ Հռոմէական կայսերաց անընդմիջական իշխանութեան տակ ապրելով անոնց հաճոյիցը խաղալիկն եղան, իրենց քմացը համաձայն կ'ուղէին Պետրոսին յաջորդները գործածել, կամ թէ կը շարշարէին իսկ, Հռոմէն կը մերժէին, բանտ կը նետէին, քա-

նիցս անգամ որ Քահանայապետը անոնց պալատին պատանա-
բոյժ շողոքորթողն երեւնալ յանձն չէր առնուր, ինչպէս Արե-
ւելեան բաժնին Յոյն կայսերաց ժամանակները ըսածիս կը վկա-
յեն: Վերջապէս Պեպինոս ու կարոլոս Մեծը (755—784), որոնք
խակապէս մեծ էին իբրեւ իշխան ու իբրեւ քրիստոնեայ, ուղե-
ցին իրաց աս անկարգ ու անիրաւ վիճակին վերջ տալ, ինչպէս
որ Աստուծոյ նախախնամութիւնը զիրենք աս բանիս գործիք
ընտրած էր, ու հազար տարիէն աւելի է հիմայ որ՝ Ս. Ս. թուին
խաղաղութիւնն ու անկախութիւնը թագաւորավայել խնամքով
հողացին ու մշտնջենապէս հաստատեցին, առանց որոյ չէր կրը-
նար քրիստոնէական մեծ հասարակութեան հայրը զամբողջ ե-
կեղեցին ըստ կարգի կառավարել:

Իսկ հիմայ կրնա՞ր կառավարել: Քահանայապետն ու անոր
հետ մէկ տեղ համօրէն եպիսկոպոսունք կը կարծեն թէ՛ ո՛չ (1),

(1). Քանի անգամ որ ժամանակիս մեծանուն Քահանայապետը Պիոս
Թ. ին քով հարիւրաւոր Ապիսկոպոսունք ժողուեցան զանազան ա-
ռիթներու մէջ, ինչպէս 1854 ին, երբոր Ամենասուրբ Կուսին Անա-
րատ Յղութիւնը մասն հաւատոյ վճռուեցաւ. 1862 ին, երբոր Յարո-
նացի մարտիրոսներուն սրբացուցման հանդէսը պիտ'որ կատարուէր.
1867 ին, երբոր Արբոյ Առաքելապետին Պետրոսի տասնուութերորդ
Հարիւրամեանը կամ Յորելեանը պիտ'որ տօնախմբուէր. ու վերջին
անգամ 1869—1870 ին, Վատիկանեան Սուրբ Սիւնհոգոսին պատճա-
ռաւ, ամէն անգամուն, բայց մանաւանդ 1859—1860 ին ուղղակի
դիտմամբ հրաւիրուած, ինչպէս 1862 ին ալ անուղղակի դիտմամբ,
ամէնքը մէկ բերան իրենց միտքն ու կարծիքը յայտնեցին, ու Պրիտեն-
դեան Ս. Սիւնհոգոսին աս բանիս նկատմամբ տուած վճիռներն ալ յի-
շելով՝ բողոքեցին միաբանօրէն թէ՛ «Սուրբ Ս. թուին աշխարհական տէ-
րութեան հողերուն դպչելը՝ զողութիւնն ու յափշտակութիւնն է — Յի-
սուսի Քրիստոսի փոխանորդին՝ Հռոմայ Քահանայապետին՝ աշխարհա-
կան իշխանութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է, իր գերագոյն նուիրա-
պետութեան ու Առաքելութեան պաշտօնը աղատութեամբ ու անկա-
խօրէն ի գործ դնելու համար»: Չիվիստո Գալիլէոս, հիմակ յիշուած

ու պիտ'որ տեսնենք հիմայ թէ՛ ամէն ողջամիտ ալ նոյնպէս պէտք է որ կարծէ : Թէ որ Քահանայապետը աշխարհական տէրութիւն չունեցած ըլլար՝ իր անկախութիւնը պատասպարելու համար , բնականապէս կը պարտաւորուէր այն իշխանին հպատակըն ըլլալու , որուն որ թագաւորութեանը մէջն էր Հռոմ քաղաքը , որուն Եպիսկոպոսն է միշտ Քահանայապետը : Ուրեմն Քահանայապետը կըստիպուէր ըլլալու՝ Գաղիացի , Բիէմոնտեցի , Նէապոլսեցի , Աւստրիացի , Սպանիացի , կամ Անգղիացի եւայլն հպատակ : Ո՞վ չի տեսներ հիմայ թէ՛ Եկեղեցւոյ դուխը իր հոգեւորական իշխանութեան գործադրութեանը մէջ ի՞նչչափ անըսպառ ու անյաղթելի արդեւքներու պիտ'որ հանդիպեր : Որ և իցէ աշխարհական իշխողէ մը ծագելու փնասակար ազդեցութիւնն ու գաղտնի ճնշումը մէկ դի թողլով , չէր կրնար աս իշխանը ամէն մէկ փոքր առթի մէջ հրաման տալ որ՝ Քահանայապետին ընդհանուր եկեղեցւոյ եպիսկոպոսացը հետ ունեցած թղթակցութիւնը կտրուի , ու բացարձակապէս խափանուի , իրեն Շրջաբերականներն ու կոնդակները ճամբու մէջ բռնուին , այնպէս որ Քահանայապետը ալ բոլորովին լուելու ստիպուի : Մէկալ երկիրներուն ալ հաւատացեալները , Եպիսկոպոսները , միանդամայն թագաւորներն ալ իրաւունք չէին ունենար կասկածելու թէ , արդեօք գործելու հարկաւոր եղած ազատութիւնն ունէր այս կամ այն հրամանը տուած ատեն՝ ընդհանուր եկեղեցւոյ հայրն ու իշխանը , որն որ ուրիշ աշխարհական իշխողի կամ թագաւորի մը հպատակն է : Ի՞նչ , թէ որ աս թագաւորը մէկալ տէրութեանց հետ քաղաքականօրէն թշնամի ալ է , այսինքն՝ երբոր թագաւոր թագաւորի հետ պատերազմի բռնուած է : Ի՞նչ , թէ որ նոյն թագաւորը (որուն հպատակն է Քահանայապետը) հերետիկոսութեան ինկած է կամ հալածող մըն է : Դարձեալ յիշած թագաւորս ձեռքէն ամէն եկածը չէր ըներ , որպէս զի Քահանայապետը միշտ իր ազգէն կամ ցեղէն , ու իր գաղափարին

տարիներուն համեմատական թերթերուն մէջ , պաշտօնական արձանագրութիւններէ քաղուած :

համաձայն մէկը դրուի . իսկ ընտրութեան օրինաւորութիւնն
ուր կը մնար ան ատեն , որուն համար որ եկեղեցին դարերով
կուած է հզօրագոյն կայսերաց ու թագաւորաց դէմ , ինչպէս
կրնայ ամէն մարդ տեսնել եկեղեցական պատմութեան մէջ :
Ասով բոլոր աշխարհս , կամ թէ ըսեմ ամէն ուղղափառ ու քա-
ղաքական հասարակութիւնները ֆահանայապետին վրայ ունե-
ցած վստահութիւնն չէին կորսնցըներ , ըսելով թէ՛ օրինա-
ւոր չէ ընտրութիւնը , կամ թէ՛ բռնի կը դործէ : — Ուրեմն պէտք
է համոզուինք ու ըսենք միաբան թէ՛ ֆահանայապետը հիմակ
ալ , ինչպէս առաջ , ժամանակաւոր իշխանութեան մը կը կարօ-
տի , ու առանց անոր չի կրնար դործել : — Աս այսպէս կ'իմա-
նար Նաբոլէոն մեծն ալ , որն որ ըսաւ . « ֆահանայապետին փառ-
քըն ու պատիւը այսչափ կը ճանչցուէր . թէ որ իրեն չվերաբե-
րած , այսինքն՝ իրեն սեփական ստացուածը չեղօղ , օտար երկ-
րի մը մէջ ապրէր՝ ու ուրիշ տէրութեան մը իշխանութեանը տա-
կըն ինկած ըլլար : ֆահանայապետը փարիս չէ , ու մեծ բախտ
մըն է աս : Մենք անոր հողեւորական իշխանութիւնը գլխաւո-
րաբար անոր համար աւելի կը յարգենք , վասն զի ինք ո՛չ Մատ-
րիտ է , ու ո՛չ ալ ի վիէննա . վիէննայի ու Մատրիտի մէջ ալ ա-
ռանկ կը խօսին : Մեզի համար շատ աղէկ է որ՝ ֆահանայապե-
տը քովերնիս չէ , մեր մայրաքաղաքը չի բնակիր , բայց ո՛չ ալ
մեր նախանձորդներուն քով կը բնակի . հապա հին Հռոմի մէջ ,
հեռու գեղամանացի կայսրներէն , Գաղիայի ու Սպանիայի թա-
գաւորներէն . ասով ինք՝ ուղղափառ իշխաններու մէջ հաւասա-
րակչութիւնը կը պահէ . երբեմն քիչ մը հզօրագունին կողմը
միտելով , բայց շուտ մը կը հրաժարի անկէ ալ , երբոր անիկայ
ճնշելու կը սկսի : Ասիկայ շատ մը դարերու փորձով եղած եփած
բան մըն է . ու խիստ լաւ յաջողած է . ամենախելացի ու ամե-
նաչափաւոր կառավարութեան կերպ մըն է ասիկայ իրեն (ֆա-
հանայապետին) համար , քան զոր իմաստնագոյն չէր կրնար
ըլլալ » :

7. Թէ որ ֆահանայապետը անհրաժեշտ ժամանակաւոր իշ-
խանութեան մը կը կարօտի , իր անկախութիւնը պատասպարելու

համար, բաւական չէր ըլլար իրեն հռոմը՝ կտորիկ մը ալ ուրիշ կալուածով միայն :

Ատով բաղձացուած նպատակին չէր հասնուէր, անկախութեան կորուստը միշտ կորուստ կը մնար, ու կալուածատէր ըլլալէն շահ մը չէր բուսներ : Պատուասիրութեան կամ ճոխասիրութեան ծնունդ մը չէ այդ պահանջումը, որով ֆահանայապետը կ'ուզէ իր տէրութեանը երկիրները, ու բոլոր տէրութեան երկիրները միանդամայն ետ առնուլ, ու չ'օտարացնել երբէք : Անընչասիրութեան ու աշխարհի արհամարութեան գալով քան զամէն մարդ մահացուցեալ ու երկրէս դէպ ի երկինք վերացած է հողւով ու խորհրդով ամէն ֆահանայապետ, մանաւանդ աս մեր հիմակուան ազնուասիրտ ու սրբակեաց առաքելական Հայրը Պիոս Թ., ի վերայ այսր ամենայնի կը ստիպուի Սրբոյն Պետրոսի ամբողջ ժառանգութեան կալուածները ետ պահանջել, ան ծանր ու մեծ պատճառներու համար. նախ՝ վասն զի աս ամբողջ ժառանգութիւնը եկեղեցւոյ օրինաւոր ստացուածքն է, եկեղեցւոյ նուիրուած, սրբուած ու սեփականուած ինչք է, ուստի ֆահանայապետը չի կրնար սեփականութեան ու արդարութեան սուրբ սկզբունքն ու իրաւունքը կոխան օտից ընել տալ՝ առանց իր ամենածանր պարտքերուն մէջ պակսելու : — Երկրորդ՝ կողոպտուածը ետ կը պահանջէ, վասն զի ինքը չէ ատոր բուն տէրը, հապա գործակալն է միայն, ու առ ժամանակեայ տեսչութիւն կը վարէ յանուն ու ի յօգուտ ընդհանուր եկեղեցւոյ ու Սուրբ Աթոռին : — Երրորդ՝ ետ կը պահանջէ, վասն զի պարտական է այնպէս ընելու այն երդմանը զօրութեամբ, որով որ ինք զինք կապած է ֆահանայապետութեան աթոռն ելլելու ատեն թէ՛ այն ժառանգական ստացուածը, զորն որ նախախնամութիւնը քանի մը տարուան համար իր հողացողութեանը յանձնած է, ամբողջ իր յաջորդին պիտ'որ թողու : Վերջապէս կը պահանջէ, վասն զի եկեղեցւոյ տէրութեան հողը արդէն պրզտիկ ու աննշանաւոր է իշխանութեան ու տարածութեանը նրկատմամբ. այնպէս որ՝ եթէ կորսնցընելու ըլլայ այն կուսակալութիւնները, զորոնք ասկէ տասը տարի առաջ իրմէն յափշտա-

կամ էին, ու որոնք ալ իր թաղին ամենահարուստ զարդերն են, մէկալ մնացած մասը, կամ այն ջնջին կալուածք՝ զորն որ ալ աս տարի յափշտակեցին, բայց թէ ուզելու ալ ըլլան նոյնչափը դարձեալ իրեն ետ դարձնել—ամենեւին արժէք մը չէր ունենար իր քահանայապետական անկախութիւնը պատասպարելու : Ինչպէս վերը շատ հեղ ըսինք՝ ընդհանուր եկեղեցւոյ հոգեւոր սպասաւորութեան անհրաժեշտ հարկաւոր եղած իրական անկախութիւնը պահելու պէտք է որ Քահանայապետը իր մայրաքաղքին բոլորովին քանի մը երեւելի ու մեծատարած երկիրներ ունենայ, որոնք կարենան զինք հղօրագոյն դրացեաց յարձակմանը դէմ քիչ շատ պաշտպանել, ու միանգամայն իր աստուածային առաքելութիւնը ի դորձ դնելու համար պէտք եղած նպաստներու աղբիւրներ մատակարարել իրեն : — Բաւական չէ որ Քահանայապետը ապրելու չափ պարէն ունենայ, կամ կարենայ միայն ապրիլ, ինք պէտք է որ իբրեւ Քահանայապետ կարենայ ապրիլ, իբրեւ գլուխ քրիստոնէութեան ու ամենամեծ հասարակութեան : Ինք պէտք է որ կարենայ տալ, տալ ամենայն առատութեամբ (1), ու քրիստոնէութեան մայրաքաղքին պատիւը պահել :

(1). Խեղճ Քահանայապետը Պիոս Թ. այսչափ աղքատութեանը ատեն, Վատիկանեան մեծ ժողովոյն (1869—1870) առթիւ Հռոմ եկող Եպիսկոպոսաց մէջէն քանի մը հարիւր աղքատագոյններուն, որոնց մէջըն էին մեր . Գ. Գ. Եպիսկոպոսներն ալ—դալու երթալու ճամբու ծախքը տալէն զատ, այնչափ ամիս ալ զանոնք Հռոմի մէջ պահած է, բընակարաննին ու ուտելիքնին առատապէս հոգալով. անոնց ծառայիցն ու կարասեացը համար ըրած մեծամեծ ծախքերն ալ ուրիշ : — Ամէն տարի Առաքելական Աթոռին այցելութեան եկող անթիւ անհամար հաւատացեալ ժողովուրդներուն՝ Քահանայապետին կողմանէ տրուած բարեպաշտական ընծայները մինակ (խաչ, վարդարան և այլն և այլն) հաղարաւոր տոպրակներու կը հասնին : Թողունք ուղղափառ աշխարհի եկեղեցիներուն, առաքելութիւններուն խաւրած անդադար օգնութիւնները :

Գիտեմ որ ոմանք մտածեցին թէ՛ ֆահանայապետական կա-
լուածոց եկամուտներուն տեղ՝ մեծագումար ամսադրամ մը
կապուի Եւրոպայի ուղղափառ տէրութիւններու գանձէն, Ե-
կեղեցւոյ գլխուն ապրուստին համար: Բայց ասով իրաց հիմն
ի վեր պիտ'որ տապալուէր. ֆահանայապետն ալ պիտ'որ չի-
տար, այլ ընդունէր պիտ'որ. սակայն աւելի եւս քէչն ան էր
որ՝ ֆահանայապետը ձեռք պիտ'որ բանար անոնց, որոնցմէ որ
ինք բացարձակապէս անկախ պէտք էր ըլլալ. . . Ու աս ալ
Այնպիսի դարու մը մէջ, ինչպէս մերինն է, ուր ապստամբու-
թիւնը կատաղի կրիւք ամէն բան իր տեղէն կը խախտէ: — Ո՞վ
կրնար ֆահանայապետին տրուելի ամսադրամին կանոնաւորու-
թեանը երաշխաւորել գոնէ քսան տարուան համար. . . գոնէ
հինգ տարուան համար (1). . . բանին էութիւնը կամ բուն հոգին
է: Ուստի ֆահանայապետն ու Եպիսկոպոսները, հաւատացեալ
ժողովուրդներն ալ մէկ տեղ (2), պիտ'որ չդադրին պահանջելէն
որ՝ Առաքելական աթոռին ժամանակաւոր իշխանութիւնը բոլոր
ժառանգական կարուածներովը մէկ տեղ ետ դարձուին: Ասկէ
աւելի արդարացի, ասկէ աւելի ընդհանուր ազգաց իրաւանցը
համեմատ խնդիր մ'ալ կրնայ ըլլալ:

Տ. Թէ որ ֆահանայապետը նորոգութիւններ ու շնորհմունք-
ներ յանձն առնուր ընելու, կրնա՞ր արդեօք զամէնքը գոհ ընել:
Զամէնքը գոհ ընել նորոգութիւններով ու շնորհմունքնե-
րով. . . սրչափ գլուխ չ'ելլելու բան. . . կարծել՝ քանի մը
կաթիլներով միայն արդէն բորբոքեալ հրդեհը մարել՝ ըլլալու
բան է: Գրգռուած ապստամբութիւնը ինչեցնելու համար՝ չը-

(1). Ըսած իս երաշխաւոր է՝ աս տարի լրագիրներէն հրատարակուած՝
վսեմ. Կարդինալ Անթոնէլլիի խօսակցութիւնը, Իտալիայի Ախազոր
դեսպան՝ Կոմս Պոնչա Գի Սան Մարթինոյ ին հետ: Սէտայը Հագ. Թիւ 53:

(2). Արդէն սկսած են Եւրոպայի լրագիրները հրատարակել, իւրա-
քանչիւր տէրութեան մէջ. Սւստրիա, ի Բրուսիա, յԱնգղիա եւ այլն
եւ այլն ուղղափառներուն՝ աս բանիս համար իրենց թաղաւորներուն
տուած աղերսագիրները:

նորհմունքները չ'ունին արժէք : Թագաւորները ասոր փորձը շատ հեղ առած են : Լուգովիկոս ԺԶ. օրինակ ըլլայ : Վեհանձն ու առատասիրտ Պիոս Թ. ալ Քահանայապետական ակտու եւ լած ատեն շնորհմունքներ չըրան , դուցէ ալ շատկեկ ըրաւ , բայց հազիւ երկու տարի վրան անցեր էր , մէյ մ'ալ յանկարծ իր պալատին մէջ պաշարուեցաւ , ու ստիպուեցաւ իր կեանքը փախստեամբ ու կամաւոր աքսորանքով ազատելու :

Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութեանը թշնամիները՝ չէ թէ իտալիայի քանի մը դաւառներուն համար ոտք ելած են ու կը կռուին , հապա եկեղեցւոյ հակառակելու համար պարզապէս . Քահանայապետութեան ու կրօնին դէմ է կռիւնին : Աս պէտք է աղէկ դիտնայ աշխարհքս : Այսպէս չեն հրատարակեր լրագիրներով ու տետրներով անոնք , որոնք որ ամենափափուկ ու բանաւոր արարածոյ միայն վայլող աղնիւ զգացումը , այսինքն՝ կրօնի սէրն ու մեծարանքը՝ սրտերնուն մէջէն բոլորովին խլած ու նետած են , ու որոնց որ անունը արդէն Եւրոպայի ծանօթ է . . . : Անոնց ուղած նորոգութիւններն ու շնորհմունքները քաղաքական չեն : Կրօնական նորոգութիւններն ու փոփոխութիւններն ալ , ինչպէս անոնք կը բաղձան — հաւատոյ միութեան հակառակ աղատութիւններ — Քահանայապետը չի կրնար ընել : Աս իրաւացի Non possumus է կատաղութիւնն է՝ որ դանոնք կը գրգռէ : Ուստի Քահանայապետին՝ իբրեւ կրօնի գլխուն՝ հակառակելու համար է միայն անոնց բանը : Պիոս Թ. ըսաւ օր մը . « Անոր համար իմ ժամանակաւոր իշխանութեանս վրայ կը յարձակին , վասն զի ես Քահանայապետ եմ » : Այսինքն՝ բուն միտքերնին՝ իմ հոգեւոր իշխանութիւնս կործանել է . բայց ժամանակաւոր իշխանութիւնս պատրուակ կ'առնուն : Աս ըսածիս ստուգութիւնը ետեւի ըսելիքներէս աւելի եւս պիտ'որ ապացուցուի : Հազար անգամ ըսուած է՝ Քահանայապետը ուզելու ալ ըլլայ , չի կրնար իր հակառակորդներուն ամենափոքր շնորհում ընել : Վասն զի բանը՝ անկէ քանի մը նորոգութիւններ , ինչպէս 1848 ին , կամ քանի մը դաւառներ ձեռք բերել չէ , ինչպէս ըսինք , թող որ

հիմայ զամէնը առին , այլ Աստուածային ու դրական օրինաց , հրապարակական կամ ընդհանրական իրաւանց նուիրական ըսկրդբունքը , անբռնաբարելիութիւնը՝ ջնջել վերցընել , տկար իշխանութիւններն ու օրինաւոր տիրողոսներն կողոպտել եւայլն , ասոնք են էական նիւթեր , որոնց կ'ուզեն թէ Քահանայապետը ալ պահպանութիւն , պաշտպանութիւն չ'ընէ , ինչպէս որ իր պարտքն է , իր իրաւունքն է : — Քահանայապետին բոլոր ոյժը իր իրաւանցը վրայ է . ու ասկէ ալ մազի չափ չի կրնար շեղիլ . ապա թէ ոչ՝ ո՞վ կրնար աշխարհի ցուցընել թէ՛ հզօրագունին բռնութիւնը իրաւունք չէ . առ ո՞վ կրնար ցուցընել , բայց եթէ ճշմարիտ օրինաւորութեան ու համեստութեան միակ պահապանը՝ ուղղափառ եկեղեցւոյ գլուխը :

Գ . Ի՞նչ ուրեմն , միթէ բարեպաշտութեան պակսութիւնն է պաճառ ոմանոց ուղերուն թէ՛ Քահանայապետէն ժամանակաւոր տէրութիւնը վերցուի : Ո՛չ երբէք բարեպաշտութեան պակսութենէն , այլ այն բարի կամքէն յառաջ կ'ուզայ որ , իր հոգեւորական բարձրագոյն պաշտօնին գործադրութիւնը իրեն աւելի եւս դիւրացուցուի :

Սխալ ըմբռնում . սուտ եղբակացութիւն : Աղէ , թող պատասխան տան : Քահանայապետին հոգեւորական բարձրագոյն պաշտօնին գործը չէ տիեզերական ժողովներ գումարել ու կատարել : — Այո՛ : Աւասիկ հիմայ վատիկանեան սուրբ Սիւնհոգոսը կէս մնաց : Ինչո՞ւ : Վասն զի եկեղեցւոյ գլխուն հոգեւորական բարձրագոյն իշխանութեան ձեռքն ու ոտքը կապուեցան : Ինչէ՛ն : Ս . Աթոռին ժամանակաւոր իշխանութիւնը կողոպտուելով՝ անկասութիւնն ալ բարձաւ : Կրնայ յիշեալ սուրբ Սիւնհոգոսը շարունակուիլ՝ ցորչափ Առաքելական Աթոռին ժամանակաւոր իշխանութիւնը իրեն ետ չի դարձուիր , ու Քահանայապետը Հռոմին միակ իշխանը չ'ըլլար : Ուրեմն առ իններորդ հարցման տէրերուն ըսածին ճիշդ հակառակը կը հաստատուի օրուան փորձովը . այսինքն թէ՛ Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութիւնը վերցուելով չէ թէ անոր հոգեւորական բարձրագոյն պաշտօնին գործադրութեանը երես տեւի եւս կը դիւրացուի , հապա նոյնը երես Բուրձին

անգործադրելէ կ'ըլլայ : Մէկ խօսքով , առանց Անկախութեան արեւ-
ղերական ուղղափառ եկեղեցի չի մտածուիր առանց ժամանա-
կաւոր Եջխանութեան անոր գլխուն ալ չի կրնար եկեղեցի ան-
կախ ըսուիլ ու ըլլալ : Աս է աւասիկ միակ ուղիղ եզրակացու-
թիւն , որուն անսխալութեանը թէ՛ փորձն ու թէ՛ առողջ միտքը
լիով կ'երաշխաւորեն : Թող դատաստան ընեն անկողմնակալ ու
բան հասկցող կարդացողներս : — Ուստի մեծապէս շնորհակալ
կ'ըլլան Քահանայապետն ու Եպիսկոպոսները այնպիսի քարէ կոթ-
ունեցող քրիստոնեայներուն , որոնք ուղղափառութեան շահին
այսչափ եռանդ ու հոգացողութիւն կը ցուցնեն : Որոնց եռան-
դն ու բարեպաշտութիւնը կը նմանի ճիշդ այն գողերուն կեղ-
ծաւորեալ մարդասիրութեանը , որոնք խեղճ ողորմելի ճամբոր-
դի մը կունակէն վերարկուն , զգեստներն բաց ի շապկէն , ու
դրամի քսակն ալ կողոպտելէն ետքը , կը դառնան շինծու քաղց-
րութեամբ մը կ'ըսեն անոր . Քալէ հիմայ , սիրելի բարեկամ ,
ալ ուզածիդ պէս վեր վար վազէ , վասն զի առի վերցուցի վը-
րայէդ ատ ամէն բան , որն որ վազելու մէջ քեզի արգելք կըր-
նար ըլլալ : — Կուսակալութիւնները Քահանայապետին վերար-
կուի ու քսակի տեղ են , սահմանադրուիսները՝ զգեստ . իսկ Հռոմ
ու պարտէզները՝ շապիկ են : Ի՛նչչափ ազատ կ'ըլլար Ս. Աթոռը ,
թէ որ անկէ զատ բան մը չունէր : — Ոչխարի մորթին տակ
ծածկուած ապստամբ ու ապականիչ գայլուն ակռան ու կրակ
ցայտեցնող աշուրները շատո՛նց սկսած է նշմարել Պիոս Թ. ու
կողբայ դառնապէս հառաչելով թէ՛ աւանդ , դազան գիշատող
խմ տանս փարախն ալ սպրդեր մտեր է , Եւրոպայի ամէն կող-
մերը յաւար յաւեր դարձնելէն ու արիւնով ներկելէն ետքը :
Գիտէ թէ՛ աս բարեսրտութիւնն ու բարեպաշտութիւնն ի՛նչ
կը նշանակեն , ու մեզ ամենուս այն խօսքը կը դռչէ , զորն որ
երբեմն մեր Աստուածային վարդապետը Առաքեալներուն ը-
սած էր . « Զգո՛յշ կացէք , մի ոք զձեզ խաբեացէ » (Մարկ .
ԺԳ . 5) — « Զգո՛յշ լերուք ի սուտ մարդարէիցն » (Մատթ . Է . 15 :
« Զեր հայրը սատանայ է , ըսաւ Քրիստոս Տէրն մեր Հը-
րեայներուն , ու ձեր հօրը շար բաղձանքը կ'ուզէք կատարել ,

անիկայ մարդասպան էր ի սկզբանէ , ու ճշմարտութեան վրայ
չկեցաւ . վասն զի չսիրեր զճշմարտութիւնը . երբոր սուտ խօ-
սելու ըլլայ , իրմէն կը շինէ կը դրուցէ , որովհետեւ ստութեան
հայր է ինք » (Յովհ. Ն. 44) : Այսպէս խաբեց ու մեռցուց մեր
առջի ծնողքը , ըսելով անոնց թէ՛ ի՛նչ վնաս ունի եղեր ատ-
պուղը . կերէք , բաներնուդ նայեցէք . չէ թէ մինակ չէք
մեռնիր , հապա Աստուած ալ կ'ըլլաք (Մենդ . Գ. 4—5) :
Այսպէս կը ստէ հիմակ ալ . իշխանութեան երկիր ի՛նչ պէտք է
Քահանայապետին . . . ապ' արդեւք կ'ըլլայ անոր եկեղեցական
գործքերուն , քան թէ կ'օգնէ . ինք մանաւանդ պէտք էր յօ-
ժար կամօք ամէն աշխարհական հոգէ հրաժարել , ու ան ա-
տեն ստուգիւ մեծ պատիւ կը դանէր աշխարհքիս առջեւ՝ իր-
բեւ եկեղեցական իշխան . . . կրօնը չէ թէ կը վնասուէր անով ,
կամ թէ ոտքի տակ կ'առնուէր , եկեղեցւոյ գլխէն աշխարհա-
կան իշխանութիւնը մէկգի առնուելով , այլ մանաւանդ աւելի
եւս կը մեծնար ու կը պայծառանար » . Ու ելի՛ք ճահող ճիւղիցի՛ք ,
այլ մանաւանդ թէ լինի՛ք է՛բբէ- զասարուածս :

« Ուստի երբոր եկեղեցւոյ տէրութեան երկիրներուն մէջ
ապստամբական յուզմունքներ հանօղները հաւտացնել ջանալու
ըլլան թէ՛ մենք Պիոս Թ. ին վրայ եկեղեցւոյ տիեզերական գը-
լուխը կը ճանչնանք , բայց աշխարհական իշխան (թագաւոր)
ալ զինք չենք ուղեր ճանչնալ , գիտցէք որ «...» է ըսածնին , ու կեղ-
ծասարուի՛ն կ'ընեն , ու միանգամայն ալ ամենամեծ ապերախ-
տութեան յանցանք կը գործեն այնպիսի իշխանին դէմ , որն որ
ամենայն իմաստութեամբ ու հեղութեամբ իր երկիրը կը կա-
ռավարէ , ու անոր շահուն համար միայն կը ճգնի : Բայց ի՛նչ
կ'ուզեն ըսել այս մարդիկս , բուն միտքերնին ի՛նչ է : Գողնալ
կ'ուզեն Ս. Հօրմէն , բունի յափշտակել Սրբոյն Պետրոսի ժա-
ռանգութիւնը , անոր աշխարհական իշխանութիւնը փճացնել ,
ու ասով եկեղեցւոյ գլխուն՝ Քահանայապետին անկախութիւնը
ոչնչացնել , ան որ արդեւք ըլլալ՝ իր նուիրապետական բարձրագոյն
պարտքերուն գործադրութեանը մէջ , քրիստոնէական ժողո-
վրդոյ պարտուպատշաճ մեծարանքն ու հարկաւոր հնազան-

դու թիւնն անոր զլանալ տալ՝ անխտահու թեան կասկածներ մտ-
քերնուն մէջ ծնուցանելով, նոր հերձուածներ Աստուծոյ եկե-
ղեցւոյն մէջ յառաջ բերել, Երանելոյն Պետրոսի Գահերէց դըլ-
խաւորութիւնը ուրացնել, ու այսպէս Աստուծոյ եկեղեցւոյն
վախճան հասցրնել, թէ որ սա իրենց ձեռքն ըլլար: Ինչպէս
ատեն մը Սամիտոն՝ Փղշտացւոյ չաստուծոյն նուիրուած տաճա-
րին սիւնը այնպէս մը սարսեց, որ բովանդակ տունը փլաւ կոր-
ծանեցաւ, այսպէս կ'ուզէին ասոնք ալ եկեղեցւոյ այն հիմնա-
կան սիւնը (Հռոմայ Քահանայապետին գահերէց դըլխաւորու-
թիւնը) ուժերնուն հասածին չափ ուժգին թոթուելով մը շար-
ժել, որպէս զի թէ որ կարենան զանի տեղէն խախտել, ալ
այնուհետեւ բովանդակ շինուածն ալ (ուղղափառ եկեղեցին)
ինքիրեն գետին կործանի » (1) :

Բանը ափ մը հողու համար չէ, աշխարհական իշխանութիւն
մը անկապուտ պահելու, այս կամ այն կերպ կառավարութեան
ձեւ մը, քաղաքական դիրք մը հաստատուն բռնելու, կամ
ուրիշ ասոնց նման շնչին բաներու վրայ չէ խնդիրը, ինչպէս որ
հակառակորդները կ'ուզեն կարծեցնել, ինչպէս որ դժոխքը
կ'ուզէ նոյնպիսի պատրուակներով աշխարհքս խաբել: Ա՞ թե
օրերուն Բան խնդիրը՝ « քիչ Բան չէ », Բայց ե՞րբ ճարտչային ընկերու-
հասարական հիմերը խախտելու խնդիր: Ո՞րն է սա հիմը: Կրօնն է հար-
կաւ. այո՛, սա է Աստուծմէ աշխարհքիս վրայ հաստատուած
ամէն կարգի կանոնի բուն և առաջին արմատն ու հիմը: Ուս-
տի հիմնակուան ժամանակիս մի սխակ խնդիրն է թէ՛ անդեօք
ընկերական, քաղաքական ու ընտանեկան կենաց մէջ՝ Աստու-
ծոյ ու եկեղեցւոյ պատուիրանները, իրաւունքն ու արդարու-
թիւնը — այսինքն՝ Երանելոյ գործունեայ քրիստոնէութեանը արժեքն է,
ճանչցուելու է, չէ նէ անդեօք սոսի ճարտչային իմաստութեանը՝ այն
բանութեանը՝ զորն որ Երանելոյ հզօրագործին կ'անուանեն, առաջ
անցնելու ու ամէն բանի վրայ տիրապետելու սկսելու է: Ա՛լ

(1). Գեր. Իզնատ. Յայկէրը Ս. Հիպոլոդիտայ մեծանուն գիտնական
Նպիտոսոսը, իր Հովուականին մէջ, 1 Նոյեմբ. 1859 :

ի՛նչ պէտք է սուտ ու մուտ պատճառներով Ներին իրական բնու-
նաւորութիւնը ժողովրդեան աչքէն ծածկել : Այս օրոտանս մեծ ,
ընդհանուր ու միակ էական խնդիրը՝ կրօնականն է , ու սոսկ կրօ-
նական :

« Այս օրուան օրս արեգական լուսին պէս պայծառ է թէ՛ սլ որ
եկեղեցւոյ տիեզերական գլուխը իր աշխարհական տէրութենէն
մերկացնել կ'ուզէ , այնպէսն ուղղակի սորբ կրօնին դէ՛հը ծախարի : Ը-
սածիս նոր ապացոյց մ' ալ ըլլան սա խօսքերս այնպիսի մա-
տենագրի մը , որն որ ամէն մարդ գիտէ ու կը ճանչնայ թէ՛
ուղղափառ եկեղեցւոյ կողմնակիցներէն չէ : Պրուդհոն (2) իր՝
Ապստոսութեան ու եկեղեցւոյ վրայ նոր գրուածին մէջ կ'ըսէ . Մեկ-
դի՛ ասէ՛ Բահանայապետէն աշխարհական իշխանութիւնը , ու կը արեւելէ որ
ուղղափառութիւնը դէպ ի Բողոքականութիւնն կը ծուի , Յիսուսի Բրեսպոսի կրօ-
նը կը ծարի կ'անցնի : — Անոնք՝ որոնք օր կ'ըսեն թէ՛ Բահանայա-
պետը աւելի եւս յարգութիւն կըստանայ՝ երբոր ամէն երկրա-
ւոր իրմէն մէկդի թո՛թուելով մինակ հողեւորականով կը զբա-
ղի , անոնք՝ կամ նենդամիտ քաղաքագէտներ են , որոնք բա-
րեպաշտական խօսքերու տակ յափշտակութեան տղեղութիւնը
ծածկել կ'ուզեն , և կամ թափածուղեղ ուղղափառներ են , ու
որոնք չեն կրնար խելք հասցնել թէ՛ կենաց գործողութիւննե-
րուն մէջ հողեւորականը մարմնաւորականին հետ սերտիւ կա-
պուած է , ի՛նչպէս մարմինն ու հողին » : Այսպէս վերնեւկոյ
Պատրիարքը իր Շրջաբերականին մէջ , մայիս . 1860 :

Քիչ նշանաւոր չեն մեր նիւթին նկատմամբ մըւս Շրջաբե-
րականի մ' ալ խօսքերը , զորոնք մի և նոյն տարուան Յունիսին ,
Գաղիայի համբաւաւոր Հովուապետներէն մէկը , Պուաթիէի Ե-
պիսկոպոս Գեր. Պիոս գրած է : « Ի՛նչպէս իմ պաշտօնակիցներս
Եպիսկոպոսութեան մէջ՝ ըրին , ես ալ նմանապէս չեմ դան-
դաղիր քանի մը քաջակերութեան խօսքեր ուղղելու այն երի-
տասարդ քրիստոնեայներուն , այն քաջերուն՝ որոնք իրենց հա-
ւատքին հետ խորհրդակցելով , ու իրենց նախորդաց օրինակ-

(2) I — B — Victor Vroudhou խիստ ազատամիտ կարծեաց հետեւող :

ներուն նմաներու ջերմ փափաքով՝ վայրկեան մ' ալ չդան-
դաղեցան, այլ յօժար կամօք Եկեղեցւոյ տէրութեան պաշտ-
պանութիւն ընելու համար Քահանայապետական զօրաց բա-
նակն աճապարեցին դիմել: Իրենց ազնուական դիտմանը որ-
չափ շատ հակառակօղներ կամ արդելիչներ ալ ունեցան, այն-
չափ աւելի գովեստ ու ծափահարութիւն պարտական է անոնց
կրօնը: Աւանդ, նուիրական բոցը շիջած է կամ թէ նուազած
շատ մը սիրտերու մէջ, ուր որ պէտք էր մանաւանդ այն ե-
ռանդը՝ որն որ հիմայ մեր պատանիները դէպ ի Հռոմ կը մղէ,
աւելի եւս զարմացօղներ ու հետեւօղներ գտնել, ինչպէս իրօք
ալ կը գտնէր, թէ որ ուրիշ լաւագոյն աստեւուան մէջ ապրէ-
ինք: Բայց Ս. Գիրքը կը սորվեցնէ մեզի թէ՛ մեծ ու արդար
բանի մը յաղթութիւն տուօղը՝ պաշտպանօղներու շատուոր
թիւը չէ միշտ. ու միանգամայն ձեռք զարնուած գործքին
վախճանն ուր ալ հասնի, մէկը ինքզինք անոր նուիրած ըլլա-
լուն առատ վարձքը երբէք չի կորսընցներ, ոչ Սատուծոյ ու ոչ
մարդու առջեւ: Թերեւս քաշքրտել կամ աճապարել մը կը
կարծուի ոմանց՝ թէ որ հոս Խաչակէք բառը գործածելու ըլլանք:
Բայց պէտք ենք յայտնի խոստովանիլ թէ՛ այդ մեծ բառը,
որն որ թէպէտ շատ անգամ չարաչար գործածութեամբ օրի-
նաց հակառակ դէպքերու, ու յանդուգն արշաւաններու սե-
փականուած է, նոր ատեններս երբէք ասկէ յարմար գործա-
ծութիւն մը չէր կրնար ունենալ: Քրիստոնէութեան առջի պա-
տերազմները երբ այսպէս ճիշդ կրօնական նպատակ ունեցա-
նէն, ինչպէս աս, որուն վրայ կը խօսիմ: Ո՛չ ապաքէն Քահա-
նայապետին հողեւորական դիխաւորութիւնն ու անկախութիւնը
քրիստոնէութեան բուն իսկ էական մասն է: Այն. Երուսաղէմ՝
քրիստոնէից համար մէկ մեծ ու անմոռաց յիշատակի մահար-
ձան մըն է, ու պիտ'որ ըլլայ միշտ. բայց Հռոմ միայն է Բա-
ցարձակ հարկաւորութեամբ հարկաւոր քրիստոնէից համար: Հոս կը կա-
տարէ Քրիստոս իր խոստումը՝ մեզի հետ մնալու ամէն ատեն
մինչուկ աշխարհիս կատարածը, ու հոս կը սփռէ իր մշտընջե-
նապէս կենդանի խաչն իրեն լոյսը արեւմտից վրայ, որն որ քա-

զաքակրթութեան հայրենիքն է, ու տիեզերաց մէկալ մնացած մասերուն վրայ, զանոնք լուսաւորելու ու կենդանացնելու համար: Հին Սիոնը՝ Քրիստոսի ցաւալից խաչի ճամբուն յիշատակարաններն ու արձանագիրները կը պահպանէ, բայց Հռոմ, սա նոր Երուսաղէմը, Տեառն կենարար արեանը պատուական անօթն ընտրուած է, ու սա անգին արիւնը բոլոր տիեզերաց վրայ կը հեղու իրաւասութեան ամէն խողովակներովը, քահանայութեան ամէն աստիճաններովը Երուսաղէմ՝ մեր պարծանքն է. Հռոմ՝ մեր կեանքն է: . . . կանութիւնը Երուսաղէմ ասպատակելով ու բոլորովին իրեն գրաւելովը՝ մեր հոգեւորական ծննդեան վայրը թշնամանեց, ու զմեզ զկծեցուց՝ մեր այն փափուկ զգածմունքները ծաղրելով, որոնք ամէն ազնուական սիրտերը իրենց հայրենեացը հետ կը կապեն. իսկ Հռոմի վրայ յարձակող ասպատամբութիւնը՝ իր նետերը +բիսպոսներէան գլխուն ու «բոն» կ'ուղղէ, անոնց ամենափափուկ մասերը կը զարնէ կը վիրաւորէ, Բոն իսկ կենաց գործարանները: — Երեւին շարիէ (ferite vultum) — Բելիարայ որդւոց խառնագոչ աղաղակը, իրենց աննուէր մարտին նշանաբանն սա է հիմայ: — Քաջ գիտէն ին՝ Նեւր, որուն ճանեպիհն ու կարապետներն են իրեն, այն օրուն մեզ խաղը վասորիւ զիստ սեպէ, որուն մեզ որ Հռոմ իրենց իշխանութեանը պետական անտուր պիտի հրապարակուի: Աս յաջողութիւնը կերպով մը ձեռք ձգելու համար՝ երբեմն գաղտագողի առաջարկել կ'ուտան մեզի ցնորածներու կամ յիմարներու ձեռքով թէ՛ Քրիստոսի փոխանորդին Երուսաղէմ Սուրբ գերեզմանին վրայ աթոռ մը կանգնել կ'ուզեն. որպէս թէ եկեղեցւոյ անկեան քարը մարգիկներու ձեռքով կարենար խախտուիլ, ու որպէս թէ անիկայ իր տեղէն, ուր որ Աստուածային նախախնամութիւնը զինք զետեղած է՝ մէկդի կարենար յառնուիլ: Ուստի կրնայ ստուգութեամբ ըսուիլ թէ՛ սա հիմակուան խնդրոյն հետ, Հռոմեական ինքրոյն հետ, ինչպէս որ հասարակօրէն կ'անուանեն, քրիստոնէութեան ամենամեծ ամենակարեւոր շահերը կապուած են: Թի որ Բըւսամայն դէմ սա անգամանան կրեւը կրօնական պարտազմ չէ՛, երբէ՛ սա անուան արժանի պարտազմ չ'ալ ելած չէ՛ »:

10. Ուրեմն Քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը, Եկեղեցւոյ տէրութիւնը, կամ Սրբոյն Պետրոսի Ժառանգական ստացուածը՝ անհրաժեշտ հարկաւոր է կրօնն ու ուղղափառ Եկեղեցւոյ, այնպէս որ՝ առանց անոր կրօնն ու Եկեղեցին չկարենան կենալ (1) :

Կենալ չկրնալու չափ հարկաւոր չէ՝, բայց Եկեղեցւոյ Բացարձակ ազատութեանը, կամ Ինքնօրէնութեանը (autonomie) համար՝ աշխարհական իշխանութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է :

Ասոր համար ալ Աստուած այնպէս մը տրամադրեց որ, նոյն օրէն սկսեալ՝ երբոր Մեծ Կոստանդիանոսին դարձովը Եկեղեցին իր խաղաղութիւնը դտաւ, քրիստոնեայ իշխանաց շնորհիւ կալուածներու ալ տէր սկսաւ ըլլալ, մինչեւ որ ետքէն այն կալուածներու մէկ տեղ դալովը մեծկակ ամբողջ մը ձեւացաւ ու Եկեղեցական տէրութիւնը կազմուեցաւ, որն որ Սրբոյն Պետրոսի Ժառանգութեան կը կոչուի, ու այս է Հռոմայ Քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը, զորն որ հազար տարիէն աւելի կը վարէ, ու ինչպէս աշխարհքիս մէկալ թագաւորութիւնները, նոյնպէս ալ ասի ինքիրեն բացարձակ տէրութիւն մըն է, ու այնպէս ճանչցուած է, ու տէրութեանց դաշնադրութեամբը վաւերացուցուած, ու հնութեամբ ու ամէն կերպ օրինաւորութեան նկարագրովը դրոշմուած, ու առանձին եղանակաւ ալ Երանելոյն Պետրոսի Առաքելապետի նուիրուած է, ու ասով կրօնական կնիք մ'ալ վրան կը կրէ : Արդ որովհետեւ այսպէս Սրբոյն Պետրոսի Ժառանգութիւնը, թէ նոյնը ստացողին նկատմամբ, թէ նոյնը նուիրողներուն դիտաւորութեանը նկատմամբ, ու թէ նոյնին դորձածութեան (Եկեղեցւոյ անկախութիւնը պաշտպանելու) վախճանին նկատմամբ՝ բոլորովին սուրբ ու անմատչելի է, ոչ ոք ուրեմն կրնայ դանի անպատիժ բռնաբարել կամ յափշտակել : — Ըսի թէ՛

(1) Աս հարցումը կը ծառայէ վերը էջ 3—8, գլխաւորաբար 3—6—7 հարցումներու պատասխանին մէջ ըսուածները աւելի եւս բացայայտելու, ու կարդացողներուն միտքը զանազան կրկնումներով աւելի եւս լուսաւորելու :

Քահանայապետին առ աշխարհական իշխանութիւնը՝ Եկեղեցւոյ
անկախութիւնը պաշտպանելու համար բաձարձակապէս հարկա-
ւոր է : Իրան , ի՞նչպէս կրնար Քահանայապետը , ուղղափառ Ե-
կեղեցւոյ գլուխը՝ իր որդւոցը հետ , ու ասոնք իրենց Հօրը հետ՝
անընդհատ ու անընդմիջական հաղորդակցութեան մէջ գտնուիլ ,
թէ որ գլուխն ու Հայրը զատ ու օտար իշխանի մը հրամանին
տակ կապուէր : Ի՞նչպէս կրնար քրիստոնէութեան Հայրը հող-
ւոց փրկութեան հարկաւոր եղած կարգադրութիւնները ընդ-
աշխարհ ամենայն յղարկելով հաղորդել , թէ որ իր հաւատաց-
եալ հօտէն բռնի բաժնուէր : Ո՛չ ապաքէն ճամբորդութիւնով
մեր հասարակաց Հօր քոյն երթալու , անոր հետ խօսակցելու ,
անոր դիր խաւրելու և այլն արդեւք կրնար ըլլալ մեզի այն իշ-
խանին թիւր կամքը , որն որ զՀռոմ իր վեհապետութեան հրա-
մանին տակ կը պահէր : Աս իշխանը թէ որ ըստ պատահման Հե-
րետիկոս , և կամ Եկեղեցւոյ անհնազանդ որդիներէն մէկն ըլ-
լար , ա՛յլ մեր ամէն օրինաւոր բաղձանքին առջեւ պատ մը չէր
քաշուեր : — Ա՛ս է աւասիկ Եկեղեցւոյ թշնամեաց դիտումն ալ .
զՍուրբ Հայրը Հռոմի մէջ բանտարկեալ պահել , ու բոլոր աշ-
խարհի հաւատացեալները անկէ բաժնել , գլուխը մարմինէն զա-
տել . որպէս զի անգլուխ մարմինը ինքիւրեն քայքայի իյնայ ,
ուղղափառ Եկեղեցին ջնջուի : — Բայց կարելի է որ՝ կենարա-
քին « Դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարեսցեն » խօսքը գե-
տին իյնայ (1) :

(1) . Ս . Սթոուն տառապանաց օրերուն , մանաւանդ սա հիմակ-
ուտն ժամանակիս մասնաւորաբար կ'արժէ՝ Իննովկենտիոս Գ . Քահա-
նայապետին առ կայսր Փրեդերիկոս Ա . Պարպարոսսա զրած սա գե-
ղեցիկ տողերը .

« Պետրոսի նաւակն ընկղմել ե՞րբէք

Չուզած . . . կ'երբերի՝ — ջնկղմիր երբէ՛ք » : — Հուրթեր , վարք ին-
նով . Գ . Քահանայապ :

Ատ վախճանին հասնելու համար այն դրախտի օձը՝ իսկզբանէնէ ունեցած խարդախութեանը չարհետար կը բանեցնէ հիմայ ալ . քէշ լրագիրներու ու տետրներու ձեռքով վեր վար հարցընել տալով . Սուրբ Հօր ինչո՞ւն պէտք է աշխարհական իշխանութիւն . . . ինք քահանայ մըն է — : Արդէն վերը ըսուեցաւ թէ՛ Սուրբ Հայրը իբրեւ Քահանայապետ ինչ բանի համար աշխարհական իշխանութեան հարկաւորութիւն ունի . ու թէ Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ ի՞՞նչ արտայուտիչն առ աշխարհէն չէ՛ ըսելն ինչ կը նշանակէ : Հիմայ սա ալ՝ իմանանք : Ատ խօսքերէն սապէս արդեօք կը հասկընան հակառակորդք թէ՛ Քահանայապետն ու եկեղեցին ուրեմն ամենեւին ստացուած մ'ունենալու չեն : Թէ որ անանկ էր , ինչո՞ւ ուրեմն Քրիստոս Տէրն մեր իր երկնից արքայութիւնը Բողոքո՛ւս , երկրիս վրայ Բնակեցաւ , կերտ , խօնց . ըստակ ալ անեցաւ , ու դորձածեց ալ , մանաւանդ թէ մասնաւոր Առաքեալ մ' ալ արկապետ կարգէր էր : Այսպէս քրիստոնէութիւնն ալ , այո՛ , այս աշխարհքէս չէ՛ , որովհետեւ ան ալ Քրիստոսի հետ ուղղակի երկինքէն ինչաւ , բայց աշխարհէն համար հոս վար ինչաւ . աշխարհքիս համար մինակ աշխարհքի վրայ կեցեր է . ապա ուրեմն քրիստոնէութեան Հայրն ալ բնականապէս աշխարհքիս ստացուածներուն մասնակից պիտ'որ ըլլայ (երեւելի մատենագրի մը խօսքերն են) :

« Եկեղեցւոյ ստացուածը՝ ապրուստին չի ծառայեր եկեղեցւոյ Քահանայապետին , ու անոնց ամենուն՝ որոնք որ եկեղեցւոյ կառավարութեան , ու անոր աշխարհական իշխանութեանը տեսչութեան մէջ Քահանայապետին կ'օգնեն : Եկեղեցական հիմնարկութիւններ հաստատելու , ու անոնց պիտոյքը հոգալու , քահանայներ ու քարոզիչներ հասցնելու , կրթելու , ու բոլոր աշխարհ սիւռուած աղքատ եկեղեցիներուն գոնէ ըստ մասին պահպանութեանը չի ծառայեր յիշեալ Ժառանգական ստացուածը : Այո՛ ուրեմն Սրբոյն Պետրոսի Ժառանգութիւնը ընդհանուր ուղղափառ եկեղեցւոյ ստացուածն է : Ուրեմն Ս. Աթոռին աշխարհական իշխանութիւնը ցրուելն (ու յափշտակելը) Հռոմայ Քահանայապետին , ու անով ընդհանուր եկեղեցւոյ հարազատ ըս-

տացուածը բռնի գրաւել ըսել է» (1) : Ստացուած մը , որն որ 200 միլիոն ուղղափառներու հասարակաց ինչքն է :

« Ի՞նչպէս կրնանք մենք լուել ու քնանալ սուտ ապահովութեամբ մը , երբոր կը տեսնենք թէ ամէն կողմանէ անզգամները դաւաճանութիւն բանեցնելով դամէնքը խաբել , ու ամէնուն միտքը սղտորել ու , ապականել , ու թէ որ կարելի ըլլար՝ արդարներն ալ մոլորցնելու կը ջանան : Աւասիկ յայտնի ու բացայայտ կը զրուցենք ձեզի , սիրելի Եղբարք , չըլլայ որ հասարակ ժայէ՛ + « սրբապիղծ Ռեբեկերոն , Կեօրներոն , այլ Գարշէ՛ + « Խորշէ՛ + « Զոնցձե , որոնց հեղինակները իրենք զիրենք թէպէտ անկեղծ ուղղափառ , բայց միանգամայն «չափ» , անկախ կ'անուանեն , ու այսպէս կը յանդգնին եկեղեցւոյ դատապարտութեան վճիռները ոտից կոխան ընելու , զորոնք որ նոյն եկեղեցի տուած է զՍ. Աթուր կողոպտողներուն : Մի հաւտաք այսպիսի մոլորեցուցիչ գրո՞ւածներո՞ւ , զնասահար լրագրիներո՞ւ կ'ըսեմ , որոնք մեր մայրաքաղաքաց մէջ ու դուրսը գեղերը ապստամբական վարդապետութիւններու թոյնը կը սիրեն . . . Մի հաւտաք սա խաբերայ մարդկան , որոնք իրենք զիրենք «ղլա՛տ» , բայց անկախ , աչափ , աչափասէր «գէն» կ'անուանեն . արդէն 1800 տարի առաջ կենարարը զանոնք մեզի ծանուցած է ըսելով . Զգո՛յշ լերո՞ւ + Ի սոսա ճարգարէից (2) :

« Ո՞վ կրնար իր ձայնը մէկ տեղ չբարձրացնել : Ո՞վ ինք զինք չէր խտար սա սկիզբը կանգուն կեցրնելու համար . Ի՞նչ բան «բոն» լն «ուղեր Ռե +եղի ընեն , դոն ալ նոյնը «բեշէն ծ'ընեց : Ո՞վ չէր դատապարտեր սա նոր ու քրիստոնէութեան անվայել սկիզբը . Հրաման է , մանաւանդ թէ իրաւունք է՝ թէ որ փողոցը վեր վար պարտողներէն մէկը՝ առաքինի ու բոլոր ժողովրդեան առջին համարում ունեցող ու ազնուական մարդու մը վրայ դալու ու ըսելու ըլլայ , բարեկամ , դուն շատ բան ունիս , շատ մը տրներ ,

(1) . Բարեպաշտութեամբ ու գիտութեամբ երեւելի Ս . Հիպոպոլիտա հանգուց . Գեր . Եպիսկոպոսին խօսքերն են դարձեալ :

(2) . Գաղիայի Օթիւն քաղքի Գեր . Եպիսկոպոսին Շրջաբերականէն :

ազարակներ, մարդագետին ու անտառներ, զուգար, ճրսր ու
ոչխարներ, ինչո՞ւղ պիտ'որ ծառայեն ատոնք: Անշուշտ, քեզի
պէտք չեն կրնար ըլլալ: Ո՛րչափ քիչ կ'ունենաս, այնչափ մեծ
ու երեւելի կ'ըլլաս. ուրեմն առանց ընդգիմանալու շուտ մը սա
ունեցածիդ կէսը ինձի տուր, ապա թէ ոչ ուժդին կ'առնում
քեզմէ, ու զամէնը միանդամայն կ'առնում: Ասով բոլոր մարդ-
կային ընկերշուժեան հիմն ի վեր չէր տապալուեր, ու հզօրա-
գունին բռնութիւնը օրէնք չէր ըլլար» (1): — «Յանուն քրիս-
տոնէական ճշմարտութեան, յանուն Եւրոպայի ազազային, յա-
նուն մարդկութեան ու այն համոզմանց՝ զորոնք Աստուծոյ մա-
տը ամէն մէկուն սրտին մէջ դրած է, պէտք է իւրաքանչիւր ոք
այսպիսի բռնական վարմունքի դէմ դատապարտութեան վճիռ
արձակել» (2): — Այսպէս Սիոնի արթուն պահապանները, թե-
մերու Եպիսկոպոսունք, Առաքելոց յաջորդները, զորոնք աստ-
ուածային տեսչութիւնը վերակացու ու հովիւ դրած է Քրիստո-
սի հօտը արածելու. երբոր տեսան թէ սատանայ իբրեւ ա-
ռիւծ գոչելով (ա. Պետր. Ե. 8) ողիները շիտթել ու ամբողջ հօ-
տը վարատել կ'ուզէ, ամէնքը ոտք ելան ու իբրեւ ի միջէ բե-
րանոյ ձայներնին բարձրացուցին, ու մինչուկ աշխարհի չորս
ձայրը բառբառնին հասցուցին, իրենց տեսչութեանը յանձնը-
ուած հաւատացեալները խարէութեան ողիէն ու սուտ մարդա-
րէնէն զգուշացնելու համար: Թէպէտ կը կատարի դժոխք աս
քաջ հովիւներու ձայնը լսելով, բայց ատոնք չեն դադրիր ու
պիտ'որ չդադրին երբէք գոչելէն ու զգուշացնելէն իրենց սի-
րելի հօտերը ոչխարի մորթին տակ ծածկուած ապականիչ
գայլերէն:

(1) . Այսպէս կը գոչէ սուրբ իմն զայրացմամբ՝ մեզմէ շատ հեղ յիշ-
ուած ճարտարախօս ու գիտնական Եպիսկոպոսը Ս. Հիսարող . Գեր .
իզնատ . Չայկերը :

(2) . Ասեմ . կարդինալ Բաուշէր, Ալիէնայի իշխան — Արքեպիսկոպո-
սը այն չրճարերականին մէջ, որուն վերնագիրն է՝ Քահանայապետի ու
Դոսալեան :

Բայց թող լսէ աշխարհս Հռոմայ նախանձորդին, այսինքն նոյն իսկ Փլովրենտիայ Գահլճին մէջ հնչած՝ արդարութեան ու իրաւանց պաշտպան՝ բարձրագոյ բողոք մ'ալ, կամ թէ ջատագովութիւն Հռոմի իրաւանցը (apologie) : — Յուլիս ամսուան մէջ (1870) Իտալական խորհրդանոցին երկու ճիւղերն ալ մասնաւոր պաշտօնական կերպով աս մեր Հռոմէական խնդիրը իրենց վիճմանցը նիւթ առին, որովհետեւ ձախակողմը կը պնդէր թէ՛ ճիշդ պատեհ առիթ է հիմայ Գաղիայի հետ աւրուելու, վասն զի ալ տկարացած ու անզօր եղած է, Սեպտեմբերի դաշնադրութիւնը պատուելու, ու անյապաղ Հռոմի վրայ արշաւելու : Իսկ ազնուական պատգամաւոր կրօնտի քաջ կոմսը աս անիրաւ առաջարկութիւնը ջրելու համար՝ կատարեալ ուղղափառական, քաղաքագիտական ու ողջամիտ ընդունլ սապէս խօսեցաւ :

« Բաւական շատ խօսուեցաւ Գաղիայի յարաբերութեանց, պարտաւորութեանց ու իրաւանց վրայ նոյնպէս մեր՝ Հռոմի նրկատմամբ ունեցած իրաւունքներնուս վրայ ալ, բայց ոչ ոք բան մը խօսեցաւ այն պարտաւորութեանց վրայ, զորոնք մենք ունինք սահմանակից երկրի մը նկատմամբ, որն որ միահեծան տէրութիւն մըն է, ամենեւին անկախ, դարերէ ի վեր նոյնպիսի ճանչցուած, որն որ ալ խիստ բարեկամական յարաբերութեանց մէջ է Եւրոպայի բոլոր տէրութեանց հետ : Աս պարտաւորութեանց վրայ՝ որոնք որ երբեք ազգաց կը կոչուին, ոչ աջակողմէն ու ոչ ալ ձախակողմէն բառ մը լսեցի. ի վերայ այսր ամենայնի ասոնք այնպիսի էական պարտաւորութիւններ են, որոնցմէ ամենեւին չենք կրնար ազատիլ : Աս իրաւունքներու ու պարտաւորութիւններու տեղ կ'ուզուի հիմայ՝ որ ուրիշ նոր իրաւունք մը խոթուի, որն որ է՝ ազգայն շնորհ երաւանք (i I diritto delle aspirazioni nazionali) այն իրաւունքը՝ զորն որ կը կարծէ Իտալիան թէ ունի Հռոմի վրայ « բռնաւոր » : Ես աս իրաւունքը ստուգիւ չէի կրնար ընդունիլ, վասն զի սոսկ ըզձի վրայ հիմնուած է : Բայց, Տեարք իմ, իղձերը իրաւունք չեն, ուստի չեն կրնար իբրեւ իրաւունք ընդունուիլ. թէ որ իղձերուն նոյնպիսի զօրութիւն տալու ըլլանք, պէտք է աշուրնիս բանանք, ո՞ Տեարք, որ չըլլայ թէ օր մը

ԼժԷԷԻ անողորմ գատաատանին ձեռքն իյնանք, երբոր ժողովուրդը խելքին փշածատեն ստք ելլէ ու ըսէ թէ՛ իշխանի՞ս որ դրամատեղանները, դրամափլուխները, հարուստ պալատները և այլն ի՞նչ ըլլան : Ի՞նչ պիտ'որ ըսէք, պիտ'որ ընդունի՞ք . (կը ծեծադուռի) ծանր մտածելու բան է աս . վասն զի ամէն բան իր հետեւութիւններն ունի : Ուստի կը խնդրէի որ մեծ խոհեմութեամբ ասոր վրայ մտածէիք . . . (Չայնէր ալ կողմէ) Բայց ազգային իղձեր են :

« Իսկ աս ազգային իղձերն ի՞նչ են : Ես կ'ըսեմ թէ ազգային չեն ատոնք, այլ մէկ կողմնակցութեան մը միայն իղձերն են :

« Ես ալ մեր երկիրը այնպէս աղէկ կը ճանչնամ, ինչպէս ձեր ամէն մէկը, ու կրնամ ձեզի ապահովցնել թէ՛ աս իղձերը այն կողմնակցութեան են, որն որ հրամայողէ հիմայ, այն կողմնակցութեան՝ որն որ միտքը դրած է թէ՛ ամէն բան իր տրամագրութեանը տակն է, ու թէ՛ ինք զինք ազգային կ'ուզէ ձեւացնել . բայց ազգային չէ, այլ պարզապէս կողմնակալ է (parziale)

Այսպէս է ճշմարտութիւնը : Երեկ՝ խորհրդեան ազնուական դահերէցը ըսաւ . Ամէն պատգամաւորները Հռոմ երթալու իղձ ունին, ու թէ՛ Չէ որ իրենք միայն այսպէս կ'ուզեն, այլեւ զիրենք ընտրող ժողովներէն այսպէս ապսպրուած էր իրենց : Նախ և առաջ պատասխան կ'ուտամ թէ՛ ընտրող ժողովները այնպիսի բան չեն կրնար ապսպրել : Երկրորդ՝ կ'ուզէի գիտնալ թէ, ո՞ր ընտրող ժողովն է ասիկայ, որ իր պատգամաւորին այսպիսի բան մը ապսպրած ըլլայ : (Խորհրդանոցին շատ ճշ կողմերէն Յայնէր, Խան, Խան) :

« Կարելի է մէկ քանին . կ'աղաչեմ հանդարտ : Ես կը կարծեմ թէ՛ քանի մը ժողովներու մէջ թէ՛ որ այսպիսի բան մ'ալ ապսպրուած է, անիկայ՝ ֆարմատներու, ապա խորհողներու՝ liberi pensatori ու հասարակականներու (comunisti) ժողովներէն ապսպրուած պիտ'որ ըլլայ : Բայց ատոնք ազգ չեն կազմեր : Մեր իտալիան ուղղափառ է, ուստի այսպէս՝ ամէն ընտրող ժողովներուն անհամեմատ մեծագոյն մասը նոյնպէս ուղղափառ է, որն որ չի կրնար ու չուզէր Հռոմ վրայ արշաւել : Այսպէս որ դուք հիմայ չէք կրնար աս

նիւթիս մէջ ազգային կամք մը ձեզի նեցուկ ունենալ ու անոր վրայ կռթնիլ : — Ազնուական Գահերէցը սա ալ ըսաւ . Մեր Հռոմ չգացած ըլլալէն հետեւեցաւ աւասիկ Անխարութեան ալ . այսպէս՝ մեղմով մը Անխարութեան խնդիրը խորհրդանոցին առջեւ նետեց : Ես հաստատապէս համոզեալ եմ թէ՛ խորհրդեան նոյն Գահերէցը սա Անխարութեան ինչ ըլլալուն վրայ և ոչ քննութիւն ըրած կամ թէ բանը հասկցած է : Աս Անխարութիւնը հողեւոր բան է , այնպիսի բան մըն է՝ որ մի մինակ հաւատոյ կը վերաբերի , ամենեւին նիւթական մաս չունի . եկեղեցւոյ ի սկզբանէ ունեցած մէկ հաստատուն սովորութիւնը վճիռ հաղաւ , ամենեւին աւելի բան մը չեղաւ : Անխարութեան խնդիրը մեր առջեւի վէճին հետ ամենեւին առնելիք տալիք մը չունի : Խորհրդանոցին գիտնալու բանը չէ՛ ատիկայ : — Իսկ 40 միլիոնին գալով պէտք եմ խոստովանիլ թէ՛ չեմ կրցած հասկնալ ինչո՞ւ համար տէրութիւնը , քանի մը լրագիրներու ու առանձնական նամակներու ըսածին նայելով , 30,000 հողի (յայտէր , աւելի) շարած է քահանայապետական սահմանին վրայ : Երեսուն հազար զօրք ինձի շատ կ'երեւայ , առ առաւելն 3 կամ 5 հազար բաւական էր :

Թէ որ տէրութիւնը չուզեր Հռոմի վրայ արշաւել , թէ որ չուզեր հրոսակներուն ու հասարակապետականներուն՝ Քահանայապետի երկիրներուն վրայ յարձակիլը , յայտնի է որ հոն գացող մը չըլլար : Ուրիշ անգամ , ինչպէս ըսուեցաւ , մեր զօրքը հրաման ունեցեր էր կարիպալտեանները հալածելու , բայց երբէք ետեւներնէն չհասներու ու զանոնք չբռներու (իւ թե՛ թաղ-ի) : Կը պնդեն թէ այսպէս հրամայված ըլլայ ան ատեն : Հիմայ ալ թէ որ տէրութիւնը չուզեր մեր զօրքին Հռոմի սահմաններէն ներս մտնելը , չեն մտներ , ապահով եմ որ չեն մտներ . ուստի սա 30,000 ի բանակը ինձի կասկած կ'ուտայ , կը վախնամ գաղտուկ գաղափար մը կայ մէջ տեղ , ծածուկ խաղ մ'ալ պիտ'որ խաղացուի (նոր զսարթն-ի-ն) : Ասոր համար կը հարցնեմ վարչութեան թէ՛ Քահանայապետական երկիրներուն մէջ պիտ'որ մըտնենք , տեղւոյն իշխանէն չհրաւիրուած : Թէ որ պիտի չմտնենք ,

կը հաւանիմ 40 միլիոնին , ու աւելիին ալ . բայց թէ որ վարչու-
թիւնը բացայայտ կերպով իր միտքը չի յայտնէր , ես ալ անոր
խնդրոյն իմ հաւանութիւնս կը զլանամ » :

Իրօք ալ զլացաւ իր հաւանութիւնը քաջ կոմսը . վասն զի
չուզեց վարչութիւնը իր միտքը յայտնել ինչպէս որ պէտք էր :
Սակայն և այնպէս վարչութիւնը հաստատուն կը կենար Սեպտեմբ
բերի դաշնագրութեան վրայ : Իսկ արտաքին դործոց պաշտօնեայ
Վիսքոնթի—Վէնուսթայի աս նիւթիս վրայով զրուցած խօսքե-
րը ամէն ատենէն աւելի բացայայտ ու ապահովացուցիչ էին :
Սեպտեմբ 1870 Յուլիս 31 ին հանդիսական կերպով ըսաւ խորհր-
դանոցի մէջ . « Յորչափ Բրուսիա ու Գաղիա իրարու հետ պա-
տերազմի մէջ կը գտնուին , իտալիային պարտքն է հռոմէական
խնդրոյն նկատմամբ ամենաճիշտ արդարութեամբ վարուիլ , այ-
սինքն՝ 1864 Սեպտ . 15 ին դաշնագրութեամբը վրան առած
պարտքին մէջ ամենայն հաւատարմութեամբ հաստատուն մը
նալ » : Գաղիայի արտաքին դործոց պաշտօնեայն ասոր վրայ շը-
նորհակալ եղաւ Փլովրենտիայ դահլճին 1870 Օգոստ . 2 ին հե-
ռագրովը , երբոր Չիլիթա վիքքիայէն գաղիացի զօրաց ետ
կանչուիլը անոր կը ծանուցանէր , ու ըսաւ միանգամայն . « Կա-
տարեալ վստահութեամբ կը հանդարտինք հիմայ ու ապահով
կը կենանք որ , Փլովրենտիայ Գահլճիճը իր հաստատուն խոստ-
մանը համաձայն պիտ'որ հսկէ միշտ Քահանայապետական եր-
կիրներու վրայ , " շէն + պե'որ յարձակե' , " " շալ " " շէն Քոլ պե'որ
որայ երբէ + հոն յարձակել " » : Վիսքոնթի—Վէնուսթա պատասխան
տալով 1870 Օգոստ . 4 ին հեռագրովը՝ Գաղիայի պաշտօնէին խօս-
քերը հաստատական կերպով բար առ բառ կրկնելէն ետքը , կը
յաւելու այսպէս . « Թագաւորիս կառավարութիւնը բոլորովին
իր վրայ առած է՝ 1864 ին դաշնագրութենէն յառաջ եկած
պարտքերուն ճիշդ համաձայն ընթացք մը բռնելու ամենայն
հաւատարմութեամբ » : Ալ ամէն մարդ սկսաւ ասոր վրայ հան-
դարտիլ , որովհետեւ Քահանայապետական երկրին բանը բոլո-
րովին ապահովցած կ'երեւար , սին աստիճան որ՝ Օգոստ . 19 ին
խորհրդեանը մէջ Սդանիսլաւ Մանչինի ու Սարվատորէ Մօրէլ-

ի խտալական սրտագամաւորները այսչափ չափաւորութեան համար դժգոհութիւնն յայտնելով հրապարակաւ դանդաղ ըրին (Պաշտօնական արձանագր. Խորհրդան. Թիւ 754 էջ 2977 :)

Խորհրդանոցի հետեւեալ նստին մէջ՝ վիսքոնթի—վէնուսթա Հռոմէական խնդրոյն նկատմամբ իր ընթացքը պաշտպանելու համար՝ ըսաւ. « Աս պարտքս (Հռոմի վրայ չարչաւելու) Տեսիրք , թէպէտեւ դաշնագրութեան կապովը մասնաւորապէս վրանիս առած ալ չըլլայինք , միշտ պէտք էինք հաստատուն բռնել , վասն զի ուրիշ ծանօթ վճիռներու զօրութեամբ , ազդաց ընդհանուր իրաւանցը համեմատ , ու տէրութեանց իրարու հետ ունեցած քաղաքական յարաբերութեանց պատճառաւ ալ միշտ պէտք էին արժէք ունենալ : Այնպէս որ՝ եթէ աս պարագայներուս մէջ խոստումնիս աւրելու ըլլայինք , Գաղիայի տէրութիւնն ու ժողովուրդը , ու անոնց հետ մէկ տեղ բոլոր Եւրոպա պիտ'որ կարծէին թէ՛ մենք այն դժբաղդ արկածները կ'ուզենք մեր օգտին դործածել , որոնց մէջ որ հիմայ Գաղիա կը դանուի : Գաղիայի տէրութիւնն ու բոլոր Եւրոպա պիտ'որ կարծէին թէ՛ մենք մեր օգտին կ'ուզենք դործածել այն ծանրաբեռն ճնշողութիւնը , որուն տակ կը ճզմուի հիմայ Գաղիա , ու խարդախ հաշուով մը ու առանց վեհանճնութեան առջեւնիս ելած առջի վայրկեանը կ'ընդգրկենք ու դործելու կը սկըսինք , ընդ տեսնելնիս թէ՛ ալ նիւթական զօրութիւն մը չկայ զմեզ արդիւլելու ու թող չտալու որ , մէկդի նետենք իբրեւ կեղծաւորութիւն մը այն առաջի յայտարարութիւնը , զորն որ մենք ազատօրէն ուզեր էինք հրատարակել : Պիտի կարծուէր թէ՛ մենք կ'ուզենք այն յաջող յատակագծին վրայէն երթալ , զորն որ մեր առջին կը նկարէր ազնուական Մանչինի , այնպիսի մէկ յաջողութիւն , որն որ դարովանաց արժանի մի միակ երես ունէր , այն թէ՛ Գաղիական զինուց դժբաղդութենէն ետքը կը դործագրուի : Պիտի կարծուէր որ՝ մենք առիթ գտած ենք հեռանալու այն յայտարարութենէն , որուն մէջ հաստատուն խոստումներ տուած էինք Հռոմէական խնդրոյն նկատմամբ , ու թէ բռնութեան միջոցներ ու դարանակալութիւն կը պատ-

րաստենք (Պաշտ. Արձան. Խորհրդ. Թիւ. 755 էջ 2981) : — Մի և նոյն տարւոյն օգոստոս 19 ին այսպէս հանդիսական կերպով կը խօսէր իտալական խորհրդանոցին մէջ արտաքին գործոց պաշտօնեայն , հաղիւ ամսէ մը ետքը՝ սեպտեմբեր 20 ին , Գաղտնի «անոր ժողովրդեանն» « Բուր Երոպայի առջին կը դրժէր նոյնպէս հրապարակական կերպով ան ամէն պաշտօնական խոստումներուն , ոտքի տակ կ'առնէր կը կոխկրտէր ազգաց ընդհանուր իրաւունքները , դրացի տէրութեանց մէջ նուիրական սեպուած սերտ յարաբերութիւնները , պարտաւորութիւնները , մէկ խօսքով զինու զօրութեամբ զհռոմ կը դրաւէր , դատաւոր անաչառ կարգելով ապագայի մէջ իր գործոցը վրայ զպատմութիւնը :

Նուիրապետութեան (hiérarchie) հետ մէկ տեղ ուրեմն քաղաքագիտութիւնն (diplomatie) ալ աւասիկ կը բողոքէ ի պաշտօնէ եկեղեցւոյ դիտուն աշխարհական իշխանութեանը՝ սրբապիղծ գրաւմանը դէմ , մանաւանդ թէ նոյն իսկ գրաւօղը ինք զինք կը դատապարտէ խորհրդանոցի մէջ խօսած հրապարակական ճառովը , որուն մէջ՝ նուիրական օրինաց ու ընդհանուր իրաւանց ազգաց հակառակ կը քարոզէր այնպիսի դրժողութիւնը : Իսկ արդ ինչ որ իրաւանց դէմ է , յախշտակութիւն է :

Թէպէտ ստութիւնն ու խաբէութիւնը վերջապէս յոգնելով , ու դիմակնին մէկդի նետած , աս տարւոյս Սեպտեմբեր 20 ին , ինչպէս արդէն յայտնի է , Սրբոյն Պետրոսի Ժառանգութեան վրայ յարձակելով բռնի կողոպտեցին , ու հիմայ՝ ալ յայտնի հալածանքի մէջ է եկեղեցին , ու Ս. Աթուր իր անկախութիւնը կորսընցունելու վրայ է . . . բայց թագաւորական խոստումը երաշխաւոր կ'ուզէ ըլլալ դեռ՝ Քահանայապետին հոգեւորական իշխանութեան ամբողջութեանը , ու նուիրապետական գործողութեանց բացարձակ ազատութիւնը պահել տալու համար (1) :

(1) Ա. իկա. Կննմանուէլ , դեռ Կատորնա զօրապետը իր բանակը Հռոմ չխոթած՝ Պոնդա քի Սան Մարթինոյ կոմսին ձեռքով Քահանայապետին յանձնել տուած թղթին մէջ : Ու նորերս՝ արտաքին գործոց պաշտ.

11. Իրաւ չէ ան ալ՝ որ կ'ըսուի թէ, Քահանայապետը իր տէրութեան երկիրները կառավարել չգիտեր, ու շատ մը զեղծմունքներ կան հոն, որոնք ժողովուրդը խիստ դժբաղդ կ'ընեն:

Ամբողջ չորս տարի Հռոմ կեցեր եմ, կ'ըսէր ինձի Գաղիացի, ժիր քաղաքագէտ բարեկամ մը, ու աս նիւթիս վրայ, քեզի խօսելիքներս իմ անձնական փորձերու հետեւութիւններն են: Եկեղեցւոյ տէրութեան մէջի զեղծմունքներուն վրայ պատմութիւն չորսէն երեքը, չ'ըսեմ թէ՛ տասնէն իննը՝ բոլորովին սուտ ու շինծու բաներ են: Անոնք որ իրը ստոյգ գիտեն, կը ծիծաղէին աս ըսուածներուն վրայ՝ թէ որ այդչափ անամօթ ստախօսութիւնները ծիծաղնին ի դայրուց փոխելով, դրպարտողաց դէմ կրակ ցայտեցնել չատկալուէին: Չեմ ըսեր թէ՛ Եկեղեցւոյ տէրութեան մէջ ամէն բան ի կատարեալ վիճակի է; նոյն ինքն Քահանայապետն ալ աս չ'ըսեր, որովհետեւ ցորչափ մարդ տկար ենք, ամէն տեղ թերութիւններ պակաս չեն ըլլար: Ո՞ր տէրութիւնն է այն, որուն մէջ զեղծմունքներ, ու խիստ էական զեղծմունքներ չի գտնուին: Բայց աս կրնամ ըսել ու վկայել թէ՛ Քահանայապետական տէրութեան մէջի ժողովուրդը՝ աշխարհքիս վրայի ամենաբաղդաւոր ժողովուրդներէն մէկն է, ու չիկայ ուրիշ ժողովուրդ մ'ալ, որ կերպ կերպ քաղաքական դառնութեանց ճաշակը այսպէս քիչ ճանչնայ: Քաղաքներ տեսեր եմ հոն 5 — 6,000 բնակիչով, որոնց մէջ և ոչ աղքատ մը կար, օրինակի աղաղաւ՝ Անսպանոյ, Սաբինեան լեռանց վրայ, Հռոմէն 11 միլոն հեռու, ու ասիկայ մէկ հատիկ չէ իր սեռին մէջ, անոր նման դեռ շատեր կան: Պէտք չէ ուրեմն եկեղեցւոյ ամբողջ տէրութեան որպիսութիւնը միշտ Հռոմի ու նոյնպիսի չորս կամ հինգ ուրիշ քաղաքներուն արտաքին կերպարանքէն չափել, ուր որ օտար մուրացկաններով փողոցները լեցուած զեղուած են: — Քահանայապե-

Վիսքոնթի—Վէնուսթա, Հոկտ. 18 ին հրատարակած չրջաբերականովը, դուրսէ Օգոստ. 19 ին Խորհրդանոցին մէջ խոստացածներէն քիչ մ'ալ աւելի հաւատարմութեամբ:

տական դաւառներու մշակութիւնն առ հասարակ շատ զարմա-
նալի յառաջադիմութիւններ ըրած է, այնպէս որ՝ Գաղիայի ա-
ռաջուան դեսպան Ռայնրվալ կոմսին պաշտօնական—վիճակա-
գրական տեղեկութիւններուն նայելով իւր.ք իրօ.ք նոյն իսկ Գա-
ղիայի նիւթական երջանկութիւնը կը գերազանցեն. զոր օրի-
նակ՝ հարկի կամ տրոց նկատմամբ, որն որ գրեթէ կիսով չափ
պակաս է ուրիշ տեղ (Գաղիա և այլն) եղածէն, թող տանք նոյն
իտալիայի երկիրները, ուր երկրագործին քսակը միշտ դատարկ
է չափազանց հարկ տալէն, ինչով ցանկ խեղճը իր արտերը :
Շատ աւելի երջանիկ կ'ըլլար Եկեղեցւոյ երկիրը, թէ որ օտա-
րական ապստամբաց բաղմութիւն մը, զիրենք հոն խաւրօղ պա-
րագլուխներու խրատէն դրդուելով ամէն օր խռովութիւններ
նիւթելէն, ու երկրին խաղաղութիւնը խռովելէն, մանաւանդ
թէ՛ տեղւոյն օրինաւոր Տիրոջն ու իշխանին դէմ բնակիչները
ոտք հանելու համար գաղտնի ու յայտնի որոգայթներ լարելէն
գաղբէին :

Իսկ այն ականջ խլցրնօղ խառնադոչ աղաղակը չուղղափառ
զրպարտօղաց, Անգղիացւոյ, բողոքական Գերմանացւոյ, աղատ
խորհօղ իտալացւոյ, մէկ խօսքով եկեղեցւոյ ամէն ուրիշ թըշ-
նամիներուն զրպարտիչ ձայնը թէ, Քահանայապետական եր-
կիրներուն մէջ անկարգութիւններ կան, նորագութիւններ
հարկաւոր են հոն, բթամիտ ու հին գաղափարներով սողոր-
ուած ծիրանազգեստներու (կարգինալներու) ծթրած ըղեղնե-
րու նախապաշարումը կամ լուծը ալ թօթափելու է, ու ասոր
նման ինչ որ կը բարբանջեն ու կը գանգատին բողորն ալ անիրաւ
է, ամենեւին պէտք չէ որ մէկը աս աղաղակներուն ականջ դը-
նէ, և ոչ ալ այնպիսի յանգգնութեան վրայ զարմանայ, վասն
զի ասիկայ՝ ուղղափառութեան թշնամիներուն, ու սուտ աղա-
տութեան արբանեակներուն հին մոլութիւնն է :

Աս զրպարտութիւններուն արդէն հաղար անգամ պատաս-
խան տրուած է, ու ստութիւնը յայտնի ցուցուած է, ուստի ա-
ւելորդ կը սեպեմ Հռոմի տէրութեան նոր Զատագովութիւն մը
գրելը. ես հոս տեղ մէկ վկայութիւն միայն յառաջ կը բերեմ,

որուն անկողմնակալ ըլլալը տարակոյս չի վերցնել : Սկովտիայի բողոքական եկեղեցւոյն եռանդնոտ անդամներէն մէկը (M. CH. MA Tarlare) , Եկեղեցւոյ տէրութեան ամէն կողմերն ու բաժինները պարտելէն , տեսնելէն ու քննելէն ետքը , 1848 ին սա խօսաքերս կը գրէ . « Եկեղեցական գաւառներուն մէջ մինչուկ հիմայ տեսածնիս կը վկայէ մեզի թէ՛ Պիոս Թ. ին նախորդները ոչ այնպէս անդործութեամբ ժանգոտած , ու ոչ ալ այնպէս փտած բորբոսած ուղեղներ են եղեր , ինչպէս որ ուղեր էին մեզի կարծեցնել , ու թէ մանաւանդ իր անընդմիջական նախորդը Գրիգոր ԺԶ. , որն որ իր երկիրը այսպէս անհամեմատ շէն վիճակի մէջ ձգած է , եղծիչ աւերիչ բռնակալ մը չէ եղեր : — Զարմանալի բան չէ որ , Հռոմայ եկեղեցին կը նախատեն ու երեսին կը դարնեն թէ կառավարել չի դիտեր . այն եկեղեցին՝ որն որ ամենամեծ քաղաքագէտներ տուած է Եւրոպայի : Մի թէ լ'Ապէ Սիւժէ , ու կարդինալներ տ'Սմայուազ , Քսեմէն , Ալպէրոնի , Բըշըլիէօ , Մածարէն , ու ասոնց նման շատ մ' ուրիշ անուններ ալ բաւական չեն , իրենց գրեթէ կենդանի բարբառովը մերժելու այն տղայական զրպարտութիւնները : Հիմակ ալ , ինչպէս ամէն ատեն՝ Քահանայապետին բոլորտիքը կեցող կարդինալներուն մէջ . Հիլտէպրանտներ , Քոնսալիներ , Բազդաներ կան , որոնց քաղաքագիտական հանճարոյն հաւասարողներ քիչ կը գտնուին : Իսկ որոնք որ ուրեմն ասոր հակառակը կը խօսին , անշուշտ . ըսածնին չեն գիտեր այնպիսիները :

Եթէ կ'ուզեն կարդինալներուն ու կառավարութեան ուրիշ անդամներուն վրայ անհրաժեշտ բիծ մը քսել , գոնէ սա խօսածներնուս հակառակը պէտք էին ըսել , թէ՛ կարդինալները չափէն աւելի բարեսիրտ , գթած , ներողամիտ են և այլն , ու իրօք անոնց աս առաքինութիւններն են , զորոնք ի չարն կը գործածեն թշնամիները : Դարձեալ բան մ' ալ կը պակսի իրենց , ու պէտք է ալ պակսի , զինուորական հանճար , որով շատ անգամ անպատրաստ կը գտնուին սաստկութեամբ մը ապստամբութեան առջեւն առնելու : Բայց այս ապստամբութիւնն ալ աս տէրութեան մէջ գուցէ ամենեւին չէր ճանչցուեր , ու տէրութիւնն

ալ այնպիսի պատրաստութեան բնաւ չէր կարօտեր, թէ որ թշնամիք՝ աս բնութեամբ խաղաղասէր, տիրասէր ու բարեպաշտ ժողովուրդը իր բանին թող տուած ըլլային: — Ուրեմն ապստամբութեան ոգին, քան թէ ֆահանայապետն է պատճառան ամէն թշուառութեանց, որոնք վաթսուն տարիէն իվեր զիտալիա կը տառապեցընեն:

12. ֆահանայապետի կառավարութիւնը կրնայ միաբանիլ լուսաւորեալ ժամանակիս դէպ ի յառաջադիմութիւն ունեցած միմանը հետ:

Ու ինչո՞ւ չէ: Ամենուն վկայութեամբը՝ Եկեղեցին չէ որ աշխարհքս քաղաքականացուցած, ու մեր այսօրուան ընկերութիւնը կազմած ու կարգադրած է: Մի թէ ֆահանայապետը, իբրեւ Եկեղեցւոյ դուռ ի, աւելի յարմար դիրք մը չունի քան թէ մէկալ ամէն իշխանները, իր ժողովուրդներուն ճշմարիտ քաղաքականութեան պտուղներ վայելել տալու: Թէ որ յառաջադիմութեան պայծառութիւն ըսելով արհեստներուն գիւտն ու բարգաւաճումը, երկաթուղիներու շինութիւնը, շոգեշարժ մեքենայներն ու վաճառականութեան ամէն կողմ տարածուիլը, այլովքն հանդերձ, կը հասկցուի, ֆահանայապետի կառավարութիւնը թող որ աս ամէն նիւթական կարգաւորութիւններուն թշնամի չէ, ինքն իսկ արդէն բոլոր Հռոմի գաւառներուն մէջ նոյները մուծանելու սկսած է, այնու համեմատական արագութեամբ, որչափ որ կրնայ տանիլ տէրութեան ոյժը, ու կրնան իրարու հետ միաբանիլ միւս ամէն զուգընթաց պարագաներն ալ, որովհետեւ ժողովրդեան մը ստոյգ շահն ու յառաջադիմութիւնը աս խոհեմական ընթացքին վրայ կը կայանայ: Բայց թէ որ յառաջադիմութեան պայծառութիւն ըսելով ապստամբական գաղափարներ կը հասկցուին, հպատակութեան պակսութիւն, օրինաւոր իշխանութեան արհամարութիւն, ու ազատութիւն մը՝ որն որ անխափր զբարին ու զչարն, սուտն ու ճշմարիտը, հաւատքն ու հերետիկոսութիւնը խօսելու, գրելու ու քարոզելու թող կ'ուտայ, ան ատեն կ'ըսեմ թէ՛ ֆահանայապետական կառավարութիւնը նոյնպիսի յառաջադիմութեան

հետ առնելիք տալիք չունի, ու չի կրնար ունենալ: Աստուծոյ պայծառութիւնն անոր աչքին խաւար է, ու պարզ խաւարէն ալ աւելի ատելի: Ո՞վ կրնայ ասոր բան մ'ըսել: — Իրօք ալ աս կերպ յառաջագիւմութիւնը կործանման դիմել չէ, որն որ պատճառեալ անուսով ինք զինք կը զարդարէ, ժողովուրդները խաբելու համար, որպէս զի զանոնք յանկարծ ապականութեան ու ապերժանկութեան խորխորատն առնու տանի ու ընկղմէ: Ուղղափառ եկեղեցւոյ ամուր հաստատութիւնը՝ ճշմարիտ յառաջագիւմութիւնը չ'արդիւնէր, մանաւանդ թէ կը կարգաւորէ զանի: Աս ամբողջութիւնը՝ սահմանաց անփոփոխելիութիւնն չի բերեր, ուրն որ միայն վաղօղին ընթացքը կ'արդիւնէ, այլ պատուար պաշտպանութեան կամ պարիսպ պատսպարութեան լոկ կ'ըլլայ, ու խորխորատ իյնալէն կը պահէ: — Քահանայապետական կառավարութեան առջի կանոնն է՝ աստուածային օրինաց պահպանութիւն, ու եկեղեցւոյն՝ պատիւ: Այսու առաւելութեամբ առաջին կառավարութիւնն է աշխարհքիս վրայ, քան զոր պայծառագոյն, ազնուագոյն ու խնաստանագոյն չի կրնար ըլլալ:

13. կրնայ քահանայապետը, որն որ ամէն բանէ առաջ Հայր հոգւոյ է, զապստամբութիւնն զինու զօրութեամբ վանել: Քահանայապետը՝ իրաւ, ամէն բանէ առաջ Հայր հոգւոյ ու եկեղեցական իշխանն է, բայց միանգամայն արտաքին իշխանութեամբ թագաւոր ալ է, ու այնպէս ճշմարիտ թագաւոր, ինչպէս որ ճշմարիտ եկեղեցական իշխանն է: Ուրեմն քահանայապետը կը միացնէ իր անձին վրայ եկեղեցական իշխանութեան պաշտօնին էական իրաւունքները՝ թագաւորութեան էական իրաւունքներուն հետ, առանց խառնակելու կամ շփոթելու: Ու ինչպէս որ աս ամէն իրաւունքները՝ օրինաւոր պայծանձմէ իրաւունքներ են (վասն զի առանց ասի և ո՛չ իրաւունք կ'ըլլային), այսպէս ալ կրնայ ինք ու պէտք է՝ երկուքն ալ իր կրկին պաշտօնին պիտոյիցը համաձայն դործածել: Ինչո՞ւ ուրեմն չի կրնայ պիտ'որ Պիոս Թ. Իտալիայի մէկ մասին թագաւորը՝ իր թագին օրինաւոր իրաւունքները ի գործ դնել, նոյն թագը ուրիշներուն դէմ պաշտպանելու իրաւունքին հետ մէկ տեղ: — Վա-

սրն զի ինք . Քահանայապետ է , կ'ըսեն : — Շատ աղէկ , բայց
աւելի պատճառ մըն ալ է աս' նոյն թագը լաւ եւս պաշտպա-
նելու , որովհետեւ մէկալ ամէն թագերէն բարձրագոյն շահ
մը կապուած է ասոր ծայրը : Դիցուք թէ ինք Քահանայապե-
տը անձամբ չպատերազմի (թէպէտ անոր ալ իրաւունք ունէր) ,
բայց ըսել թէ' և ո՛չ ալ պաշտօնակալներ ու զինուորներ ապրա-
տամբներուն դէմ կրնայ խաւրել , ասի' անապացուցանելի է .
մանաւանդ' թէ որ ինք աս պարտքերը կրցածին չափ չկատա-
րելու ըլլայ , տկարութիւն ցուցուցած կ'ըլլայ և ո՛չ թէ գթու-
թիւն : Ատ կարծեաց համաձայն' և ոչ մնասակար գողերու ու
աւազակներու դէմ ոստիկանութեան սպասաւորներ պիտ'որ կա-
րենար խաւրել : Ի՞նչ է չարերուն դէմ արդարութեան գործա-
դիր իշխանութիւնը բանեցնել , բայց եթէ ողորմութեան գործ-
կատարել բարիներուն նկատմամբ : Ասի' թագաւորաց ու հոգի-
ներու հոգաբարձուաց էական պարտքն է : — Բայց Քահանա-
յապետին պարտքը չէ խոյս տալ ան ամէն բանէն , որն որ իր
հոգեւորական պաշտօնին նախատինք մը կրնայ բերել , կ'ը-
սեն : — Անտարակոյս կը պարտաւորի' որչափ որ իրաց հանգա-
մանքն ու վայելչութիւնը կը պահանջեն . բայց ինք կը պարտա-
ւորի միանգամայն զգուշանալ , որ աս աստուածային պաշտօ-
նը տկարացնելու , ու ժողովրդեան աչքին արհամարելի ցուցը-
նելու առիթ չտրուի , մանաւանդ պէտք է զգուշանալ' որ այն-
պիսի կէտի մը չհասնի բանը , որ ալ չկարենայ ինք իր պաշտօնը
կատարել : — « Ասիկայ Աւետարանի հոգի չէ » կ'ըսեն դարձ-
եալ : — Բայց կ'աղաչեմ , Քրիստոս Տէրն Տէր Աւետարանի հոգի ունէ՞ր
Ի՞նչ : Ինք Տէրն մեր չէր որ , օր մը խարաղան չուանեայ ձեռքն
առած' ներս մտաւ , ու տաճարը պղծողներուն վրայ հարուածներ
կիջեցնէր (Յովհ . Բ . 13) մի և նոյն Աջովը , որով որ խեղճ կա-
րօտեալները կ'օրհնէր ու կը բժշկէր : Քահանայապետը հայր մ'ըն
է , որն որ արդարութեան իրաւունքը օրինաւորութեան լի զեղուն
թաթաղուն չափովը կը գործադրէ : Ո՞վ է որ անագորութեան
բիծ կարենայ դնել հօր մը վրայ , որն որ իր որդին տանջելով
կը խրատէ (Եբր . ԺԲ . 6—8) , զանի ճամբայ բերելու համար ա-

մէն միջոցները զուր տեղ սպառելէն վերջը :

14. Ձի կրնար մէկը աղէկ ուղղափառ սեպուիլ, առանց Քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը ուղերու :

Գիտնալու է նախ թէ՛ աղէկ ուղղափառն ի՞նչ է : Աղէկ ուղղափառ ըլլալու համար բաւական չէ կրօնական զգացում կամ իղձ ունենալ՝ զկրօնն ի հասարակի յարգելու . նմանապէս բաւական չէ արտաքին ձեւերը մինակ պահել, այլ պէտք է միանգամայն քրիստոնէական ոգի ունենալ, ճշմարիտ ուղղափառական հոգի, խոնարհութեան հոգին կ'իմանամ, որն որ միշտ պատրաստ է՝ ըստ արժանի մեծարելու եկեղեցւոյ իշխանապետին ու Եպիսկոպոսաց աստուածատուր պատիւն ու աստիճանը : Քրիստոս Տէրն մեր երբոր Սրբոյն Պետրոսի ու մէկալ Առաքելոց քարոզութեան պաշտօնը կը յանձնէր, ըսաւ անոնց . « Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ . և որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ » (Ղուկ. Ժ. 16) : — Ձի կրնար մէկը քրիստոնէայ ըլլալ, երբոր զՅիսուս Քրիստոս կ'անարգէ . իսկ ո՞վ որ եկեղեցւոյ առաջնորդները կ'անարգէ, անոնց խրատները կը մերժէ, անոնց որոշումները, անոնց հրահանգները չ'ընդունիր, այնպիսին չէ թէ մարդկային իշխանութիւն, այլ Քրիստոսի Տեառն մերոյ Աստուածային իշխանութիւնը կ'անարգէ ու կը մերժէ : Այսպէս եկեղեցի, հոգւոյն Սրբոյ անսխալական օգնութեամբ զօրացած ու լուսաւորուած, տիեզերական ժողովներու մէջ զանազան անգամներ որոշեց թէ՛ Ս. Աթոռին աշխարհական տէրութեան դաւառները Աստուծոյ նուիրուած հոգեր են, ու ինք եկեղեցին ալ զանոնք իբրեւ այնպիսի նկատելով օտարին չի թողուր որ անոնց ձեռք երկընցրնէ, որովհետեւ Բանադրանք կ'արձըկէ քրիստոնէին վրայ, ըլլայ իշխան՝ ըլլայ սոսկական, ով որ կը յանդգնի թէ՛ միջնորդաբար թէ՛ անընդմիջաբար նոյն ստացուածները սրբապղծութեամբ յափշտակելու : Կաթոլիկեայ եկեղեցւոյ այս վրձիւը՝ որն որ Տրիտենդեայ սուրբ Սիւնհոգոսին մէջ տրուեցաւ, յայտնապէս կը ցուցնէ ամենուն թէ՛ ի՞նչ կանոն պիտոր ունենանք մենք մեր դատաստանին, այսպիսի կարեւոր ու աս մեր օրերը այսչափ տաքութեամբ յուղուած խնդրոյ կամ

վիճի մը մէջ : Ծանր մտածութեան արժանի նիւթ : Զգուշաւոր խղճի բան է աս , որն որ թէպէտ հաւատոյ մաս չէ , բայց ամէն ուղղափառներէն հլու հնազանդութիւն կը պահանջէ , ժիր ու գործունեայ հնազանդութիւն :

15. Իսկ բանադրանքը այսչափ զարհուրելի՞ բան է :

Այո՛ , խիստ զարհուրելի : Բանադրանքը այն վճիռն է , որով կաթուղիկէ եկեղեցին իր գողէն դուրս կը ձգէ զանոնք , զորոնք որ իբրեւ անուղղայ ուստի և անարժան անդամ՝ իր մարմինէն կը կտրէ կը բաժնէ : Առանց Աստուածաբանական խնդիրներուն խորը մտնելու՝ բաւական կը սեպեմ յիշելու հոս թէ , երկու տեսակ բանադրանք կայ . մէկը՝ պարզ , որուն մէջ յանցաւորը հրապարակաւ չի ծանուցուիր , մէկալը , ծանրագոյնը ըսեմ՝ հրապարականն է : Երկուքն ալ զբանադրեալը խորհուրդներու հաղորդակցութենէն կը զրկեն , աղօթից ու քրիստոնէական ընկերութեան հասարակաց մասնակցութենէն կամ կենակցութենէն : Բայց հրապարակական բանադրանաց արտաքին պարագայները աւելի զարհուրելի են : Թէ որ մէկը այնչափ դժբաղդութեան հասնի՝ որ այսպիսի վճռոյ մը տակն իյնայ , ա՛յլ ոտքը եկեղեցին դնելու իրաւունք չունենար . իսկ թէ որ աս արգելքը բռնաբարելու կամ աւրելու ըլլայ , մեծ սեղանակապտութիւն ըրած կ'ըլլայ : Դարձեալ՝ բանադրեալը քրիստոնէական յուղարկաւորութենէ և ի թաղմանէ կը զրկուի , կը թաղուի միայն իբրեւ հեթանոս . նոյնպէս արգիլեալ է մահուանէն ետքը իր անունը հասարակաց աղօթքներուն մէջ յիշելու հրապարակաւ : Քահանայք հասարակօրէն պզտիկ կամ պարզ բանադրանքէն միայն կրնան արձակել . իսկ մեծագոյնն ու հրապարակականը՝ եկեղեցւոյ իշխանապետը միայն , և կամ անկէ մասնաւոր իշխանութիւն ունեցողը կրնայ արձակել : Հիմայ կը հարցընեմ , մէկումը համար՝ որն որ իր սրտին մէջ դեռ կըտորիկ մը հաւատք ունի , կրնայ ասկէ աւելի զարհուրելի բան մ'ըլլալ :

16. Բանադրանքը բոլորովին հողեւորական զէնք մը չէ : Ի՛նչպէս կրնայ ուրեմն ատ զէնքը ժամանակաւոր շահու մը

համար դորձածուիլ օրինաւորապէս :

Իրաւ է , հողեւորականները չեն կրնար ժամանակաւոր բաներու կարգը դրուիլ . բայց եկեղեցին ալ երբէք պարզ մարդկային շահու մը համար բանադրանք դրած չէ : Երբոր եկեղեցին՝ իր եկեղեցական ազատութեան իրաւունքները բռնաբարօղները կը բանադրէ , աս՝ անոր համար է , վասն զի աս բռնաբարութիւնը՝ Ս. Աթոռին կրօնական անկախութեան վրայ անընդմիջական յարձակում մըն է , որն որ պարզապէս հողեւորական շահ կը սեպուի : — Քահանայապետին ժամանակաւոր ստացուածը՝ չի կրնար ամենեւին ուրիշ տէրութեան մը երկրին հետ համեմատուիլ : Ասիկայ երկիր մըն է եկեղեցւոյ սուրբ կրօնքովը դրոշմուած , կամ թէ սանկ ըսեմ՝ ճակտին վրայ սուրբ ուղղափառական նկարագրով մը բոլոր աշխարհքիս առջեւ անկողոպտելի ու անբռնաբարելի հրատարակուած : Եկեղեցւոյ թագաւորութիւնը՝ առանձինն եղանակաւ նոր օրէնքի Աւետեաց երկիրն է՝ բոլոր տիեզերաց շրջանին մէջ , հռչակուած ու փառաւորուած նոր Երուսաղէմով , Հռոմ քաղաքաւ , որն որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ փոխանորդին բնակութեանը սահմանուած , ընդհանուր քրիստոնեայ — ուղղափառ աշխարհի մայրաքաղաքն է : Աս այսպէս ըլլալով՝ իրաւացի չէ որ՝ եկեղեցին նզովք սպառնայ անոր գլխուն , որն որ ջանալու ըլլայ այսպիսի հիմնարկութիւն մը կողոպտելու կամ փճացնելու : Վերը (էջ 4) յիշուած մարմնոյ ու զգեստի նմանութիւնը նորէն կրկնելով , կ'աղաչեմ իմ կարդացողներուս՝ թող ըսեն , ինչ կ'ընէին արդեօք , թէ որ մէկը իրենց հազած , բայց իրենց յատուկ ստացուածը չեղող կռնրկի վերարկուին ձեռք երկրնցնէր , ու ցասնուր ու թշնամանէր միանգամայն թէ՛ ինչո՞ւ կը կռուին ու դէմ կը դնեն , ու թո՞ղ չեն տար :

17. Ինչո՞ւ կ'ըսեն թէ՛ Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութիւնը պաշտպանօղները անդրալպեաններ ու մոլեռանդն կրօնամոլներ են . բայց կրթեալ ու լուսաւորեալ ուղղափառները անոր ջնջումը կ'ուզեն :

Աս լուսաւորեալները անշուշտ այն մտորեալ Բէրանկէ ժողո-

վրդապետին ծուխերը պիտ'որ ըլլան : Այն ծխապետին ու նման
նիներուն լոյսը՝ ո՞ր ողջամիտ դժողքի խաւարէն վար կը դասէ :
Զուտ ուղղափառի մը մտքին մէջ դեռ կասկած մը մնացած ըլ-
լար՝ Քահանայապետի ժամանակաւոր իշխանութեան հարկաւո-
րութեանը վրայ , պէտք չէր որ աս կասկածը շուտ մը փարա-
տեր ու հազար անգամ փարատեր մի մինակ սա պարզ ու բնա-
կան խորհրդածութիւնով թէ , որո՞նք են աս նուիրական իշխա-
նութեան դէմ միաբանածները — անհաւատներ , անաստուած-
ներ , ընկերավարներ (socialiste) , հերետիկոսներ : Մէկ խօսքով՝
Քրիստոսի եկեղեցւոյն արեանը ծարաւօղ սուս լուսաւորեալներ , այ-
սինքն՝ խաւարի արքանեակներ : Եպիսկոպոսները՝ որոնք որ ընդհա-
նուր ուղղափառութեան երեսփոխաններն են , ամէնքն ալ մէկ
սիրտ մէկ հոգի են՝ Ս. Աթոռին արտաքին իշխանութիւնը պաշտ-
պանելու մէջ , ինչպէս վերը տեսանք : Կայ մարդ որ չիմանայ
թէ՝ Քահանայապետի միապետական անկախութեանն ընդ իյնա-
լը , որն որ նոյնին ժամանակաւոր իշխանութեանը վերնալովը
կ'ըլլայ , ամէն մէկ Եպիսկոպոս իր երկրին իշխանին ստորակը
պիտ'որ ըլլայ : Ո՞ր ուղղափառն է ուրեմն , որ այսպիսի տիեզե-
րական միաբանութենէ կարծեաց բաժնուելէն չի վախնայ , չի
սոսկայ : Կրօնամօժներ , անդրալպեաններ , անդրալեռնեաններ
(ultramontain) խաւարասէրներ և այլն այն մեծ բառերն են , ու-
րոնցմով ռամիկն ու խաժամուժը կրօնի առաքինութեան դէմ
կը մոլեգնին , բայց պէտք է դիտնալ որ՝ եկեղեցւոյ թշնամեաց
բերանը այդ բառերը՝ հաւատարիմ քրիստոնեայներ հայն՝ կը նը-
շանակեն : — Մենք ուղղափառքս , այսինքն՝ որդիք եկեղեցւոյ ,
հոգեւոր զուկունք Քահանայապետին , երբոր թշնամին մեր
հասարակաց Հօր վրայ կը յարձակի , մենք աւելի եւս եռան-
դով անոր բոլորաթիւրը կը շարունակենք , իրարու կը փաթթուինք ,
ձեռք ձեռքի կ'ուտանք սրակ կը շինենք , մեր կեանքովը զանի
պաշտպանելու համար : Ու թէ որ աս մեր դուժը անդրալ-
պեան կը գոչեն անոնք , թո՛ղ այնպէս ըլլայ , այն անդրալպեան
ենք մենք ամէնքս՝ Արքեպիսկոպոսներ , Եպիսկոպոսներ , քա-
հանայք ու աշխարհականք , մենք կը յարգենք զՔահանայապե-

տը՝ որն որ անդրալեռնեան է , այսինքն՝ ի Հռոմ , լեռներու անդիկ կողմը , ultraa montes. Չներող , կոյր ու մոլենախանձ կրօնամոլութիւնը մեր հակառակորդաց քովն է միայն , ու ճիշդ անոնց հնարքներէն մէկն է՝ զմեզ զրպարտել ու նախատել՝ ըսելով թէ , չներողամոլութեամբ կը վարուին մեզի հետ , թէպէտ եւ նոյն դանդաար ընելու մենք աւելի իրաւունք ունինք :

18. Ա՛րդեօք քաղաքականութեան ձեռք երկրնցուցած կ'ըլլան ուղղափառները՝ Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութիւնը պաշտպանելով :

Ո՛չ բնաւ . իրենք՝ իրենց կրօնական շահը մինակ կը պաշտպանեն : Այո՛ , կը գտնուին մարդիկ , որոնք խիստ բարեյաջողութեամբ իրենց քաղաքական նպատակը կրօնի սուրբ վերարկուաւ ծածկելով խաղեր կը խաղան , ասոնք ստուգիւ քաղաքականութեան ետեւէ ինկող մարդիկ են , թէպէտ ի վերին երես կրօնական խնդիրներ մէջ տեղ կը նետեն : Բայց ուղղափառ Եպիսկոպոսները , կղերն ու ժողովուրդը աս բանէս այնչափ հեռու են , որչափ երկինք երկրէ . որոնք մի մինակ կրօնի սուրբ սիրով վառուած , մի սիրտ ու մի հոգի եղած , բոլոր աշխարհքիս մէջ չեն դադրիր ու չդադրին պիտ'որ Ս. Աթոռին ազատութեանը համար ձեռուրներնէն եկածը ընելէն , բայց միշտ օրինաւոր ճամբով : Ուղղափառութեան հակառակ եղող լրագիրները թո՛ղ ամէն ճիգերնին թափեն՝ աշխարհքի հաւտացնելու համար թէ , հոս հաւատքի դպչող բան մը չկայ : Իսկ մենք անոր հակառակը կը պնդենք , յայտնի կը ցուցնենք — ու ըսածնիս հասկնալու համար ալ մեծ խելք մը հարկաւոր չէ — ու կ'ապացուցանենք թէ՛ դրսեանց Բոլորովին Կաթալիան Յեացուցուած աս ճշիմորոյն փակ , ուղղափառ եկեղեցոյ ու անոր փեղեբական Քլիստոն անկախութեանը ծանրակշիւ խնդիրը ծածկուած է :

Իրաւ է որ՝ կրօնը հոս ուղէ՛ չուղէ՛ քաղաքական խնդիրներու հետ կը փաթթուի , բայց մի մինակ հաւատոյ , խղճմտանքի , ուղղափառութեան իրաւունքներուն , ու քրիստոնէական աշխարհքի շահուն նպատակաւ : Աս կողմանէ կրօնը իրաւ է , ամեն մարդկային իրերու հետ բռնի խօսքի կը բռնուի , ու ասիկայ

բնական է , վասն զի ամէն բան Աստուծոյ կը կախուի , ու կրօնի աւանդապահը եկեղեցին պարտաւորութիւն ունի՝ մարդիկներուն Աստուծոյ կամքը ճանչցընելու : Ամէն դարերու մէջ եկեղեցին իր աս իրաւունքը գործածած է , վասն զի ճիշտ իր պարտքն է աս : Աստուծոյ կամքն է որ՝ աս աշխարհքիս տէրութիւնները զՔահանայապետն ու անոր իրաւունքներն յարդեն , ո՞վ որ Քահանայապետին վրայ յարձակում կ'ընէ , կը կորսուի : Համոզուիլ ուղղորդ թող տասնուինը դարերու պատմութիւնը աչքէ անցընէ : Ապա ուրեմն մեծ անիրաւութիւն կ'ընեն մեր Եպիսկոպոսներուն ու Քահանայներուն անոնք՝ որոնք որ նոյններուն վրայ յանցանք դնելով , կ'ամբաստանեն թէ՛ իրենց չի վերաբերած խնդրոյ մը մէջ կը խառնուին . ուր որ ասոնք Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութիւնը պաշտպանելով ամենեւին ուրիշ բան ըրած չեն ըլլար , բայց եթէ կաթուղիկէ ուղղափառ սուրբ եկեղեցւոյ ազատութիւնն ու անբռնաբարելիութիւնը պաշտպանած ու պատսպարած , որն որ ամէն նկատմամբ իրենց կը վերաբերի : Աս ալ այն անդրդուելի յուսով , զորն որ իրենց կ'ազդեն Աստուծոյ նախախնամութեան , Եկեղեցւոյ՝ պատմութեան ու ընդհանուր աշխարհի դէպքերուն մատակարարած անժխտելի վկայութիւնները : —

Նայէ որ , սիրելի կարդացողս , Քահանայապետին ու Եկեղեցւոյ հաւատարիմ մնաս մինչեւ վերջը : Թշնամւոյն սպառնալիքներէն ու կատաղութեան ցոյցերէն չ'ըլլայ որ վախնաս , անոնց մեծ մեծ ջարդելէն չ'ըլլայ որ խաբուիս : Բայց աւելի եւս զգուշացիր այն չափաւորութիւն ձեւացուցած ու մեղմ խօսակցութեանց նենգապատիր դարձումներէն , որոնցմով կը ջանան անզգամները՝ բարեպաշտ ու ողջամիտ հոգիները իրենց որոգայթին որսալու : — Քաջասիրտ եղիր ու քաջայոյս , հաւատքդ ու համոզումնդ անդրդուելի պահէ : Ո՛չ ապաքէն Աստուած իր եկեղեցւոյն հետ է մինչուկ աշխարհիս կատարածը : Թող չարերը բարիներէն վախնան , չէ՛ թէ բարիները՝ չարերէն :

Որովհետեւ վերը էջ 8. ծան 3. յիշած էի թէ՛ Եկեղեցւոյ
գլխուն ժամանակաւոր իշխանութիւնը պաշտպանելու համար
ուղղափառ աշխարհի ամէն կողմերը ժողովներ կը դումարուին ,
— վասն զի նոյն իշխանութիւնը Քահանայապետական ծայրա-
գոյն պաշտօնին բացարձակ անկախութեանը հարկաւոր է — ,
ուստի աս ժողովներէն մէկ հատին ըլլայ արձանագրութիւնը
պատշաճ կը սեպեմ հոս դնելու , որպէս զի ըսածներուս ապա-
յոյց ըլլայ :

ՈՒՒՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՖՈՒԼՏԱ ՔԱՂԱՔԻ

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(ՈՒՆԻԹԱ ԳԱԹԹՈՒԿԱ) ԼՐԱԳՐՈՅՆ

Մ Ի Ի Ն Ի Խ 17 Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր 1870

Աւասիկ Ֆուլտա (Գերմանիայի քաղաքը) ժողուած ուղ-
ղափառներուն մէկ Յայտարարութիւնը : Չեռքս հասածին պէս
կը խաւրեմ ձեզի նաեւ առ Տէրութիւնս ուղղուած աղերսագիր-
ներու , ու առ Քահանայապետն գրուած Յաւակցութեան թըղ-
թոյն օրինակը :

Գերմանիայի ամէն կողմերէն գունդագունդ ուղղափառներ
եկան ժողուեցան այսօր Ֆուլտայի մէջ , Սուրբ Բոնիփակիոսի
գերեզմանին վրայ , իրենց մեծ Առաքելոյն միջնորդութեամբը
Աստուծոյ օգնականութիւնը խնդրելու՝ Պիոս Թ. Սուրբ Հօր
համար , որն որ անհնարին տառապանաց մէջ է :

Աս սուրբ տեղէս չբաժնուած՝ ուղեցին ամէնքն ալ առաջի
բովանդակ աշխարհի բողոքել այն գորովելի գործոց դէմ , ո-
րոնք են՝ Եկեղեցւոյ ու անոր ծայրագոյն գլխուն բռնաբարուի-
լը , ու Հռոմ քաղքին գրաւուիլը՝ Խտալիայի կառավարութենէ :

Տարիներէ ի վեր Գերմանիայի ուղղափառները հանդիսական
կերպով ծանուցին իրենց միաբանական յայտարարութիւններովը
թէ , Քահանայապետին միահեծան իշխանութիւնը իբրեւ ան-

բրոնարարելի իրաւունք համօրէն ուղղափառ քրիստոնէութեան կրնկատեն : Նմանապէս խիստ շատ անգամ յայտնի հաստատեցին թէ , այդ միահեծան տէրութիւնը Աստուծոյ նախախնամութենէն շնորհուած միջոց մըն է , ապահովցրնելու համար եկեղեցւոյ Մայրադոյն գլխուն ազատութիւնն ու անկախութիւնը , որն որ իր նուիրական պաշտօնին գործածութեանը անհրաժեշտ հարկաւոր է :

Իրենց աս համոզումը՝ զորն որ Քահանայապետին ժամանակաւոր իշխանութեան բացարձակապէս օրինաւորութեան ու հարկաւորութեան նկատմամբ ունին , չեն կրնար մտքերնէն հանել կարգալով այն սնտոի ծանուցագիրները , որոնցմով կ' ջանայ խտալիայի կառավարութիւնը արդարացուցանել այն հարստահարութիւնները , զորոնք կ' գործածէ Քահանայապետական երկիրներու դէմ :

Այն պատրուակը թէ՛ շատ մը ապստամբներ երգում ըրած են բոլոր իտալական ժողովուրդներէն մի մինակ տէրութիւն կազմելու , չի կրնար երբէք մէկու մը իրաւունք տալ՝ զինուղորութեամբ գրաւելու քաղաք մը , որն որ իր օրինաւոր միահեծան իշխանն ունի :

Աս գրաւումը չի կրնար նմանապէս օրինաւորուիլ այն ծաղրական շինծու խաղով , զորն որ Քիւսի , կաճ ժողովրդեան (plébiscite) ուղեցին անուանել , ուր որ հազիւ բնակչաց փոքրիկ բաժին մը մասնակից ըլլալու ստիպուեցաւ , ան ալ՝ ապստամբական սինըքորներու դերասան գնդերէն բռնադատուած , որոնց հրամայուած էր բռնի քաշքրտել զուամիկը :

Աղգայնութեան իրաւունքին ու ժողովրդեան կամքին երաշխաւոր կոչուած այնպիսի ջնջին վկայութիւն մը չ'արգելուր բնաւ զաշխարհ՝ իբրեւ Աստուածային ու մարդկային կարգադրութեան դէմ գործածուած ոճիր մը գատապարտելու այն գործողութիւնը , զորն որ ապստամբական կառավարութիւն մը հրամայած է , որն որ Սրբոյն Պետրոսի ժառանգութեանը վրայ յարձակեցաւ , ուղղափառ աշխարհի մայրաքաղաքը բռնի գրաւեց , ու զՍ. հայրը հոն գրեթէ բանտարդել ընելով անոր օրինաւոր իշխանութեան հրամանները կապեց անզօր ըրաւ :

Բունաւորութեան դէմ իրաւունքը պաշտպանելը՝ Եւրոպայի բոլոր կառավարութիւններու պարտքն է, որոնք որ հրապարակական դաշնադրութիւններով Ս. Ա. թուին միահեծան իշխանութիւնը ճանչցած են : Թէ որ իրենք կը մոռնան դործադրելու ատ պարտքը, իրենց ուղղափառ հպատակները կը ստիպուին նոյնը իրենց յիշեցնելու :

Իբրեւ քաղաքացիք՝ կրնանք մենք անոնցմէ մեր իրաւունքներուն պաշտպանութիւնը, ու մեր շահերուն պահպանութիւնը պահանջել՝ թէ եկեղեցական շրջանի մէջ ըլլայ, ու թէ ինչ և իցէ նկատմամբ :

Ի դործ դնենք ուրեմն աս իշխանութիւնս ուր որ միանգամ առիթ գտնելու ըլլանք, մեր կարողութեանը տակ եղող ամէն օրինաւոր միջոցներով, տպագրութեամբ, ընկերութիւններով, ժողովներով, բայց մասնաւորաբար ալ՝ այնպիսի պատգամաւորներ միայն ընտրելով, որոնք որ ուղղափառութեան շահերը ուժով ու քաջութեամբ պաշտպանելու կարող են :

Ո՛րչափ որ ալ մեծ երեւան աստ և այժմ դժուարութիւնները, Աստուած մեզի հետ պիտ'որ ըլլայ ամէն անգամ որ՝ մենք մեր պարտքին հաւատարիմ մնալով, եկեղեցւոյ իրաւանց ու ազատութեան համար դործքի մը ձեռք զարնելու ըլլանք :

Փուլտա 14 Հոկտեմբ. 1870 .

ՅԱՆՈՒՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

Հէնրիէոս Պ'Անտուան, ԳԱՀԵՐԻՑ .
Թանկ, առաջին Քաղաքացիական Փառքաւորութեան Կարգով, ու
Վոյճ, պարգտման որ կողմնին Կարգով,
ՓՈՒԱՆԱԿՔ ԳԱՀԵՐԻՑՈՒ

Յիպեր Կարգով և Լամպերիցի, ու
Վանիցիէլ, Արեւիկայի Փառքայի,
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՔ

ՎԵՐՉ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0257037

